

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 613 групи

Дробот Алла Вадимівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Богданюк Антоніна Миколаївна**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВОГО НАПРЯМКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ	7
1.1. Проблема патріотичного виховання в історико-педагогічному контексті	7
1.2. Психолого-педагогічна характеристика патріотичного виховання та його складових	15
1.3. Актуальність патріотичного виховання на сучасному етапі державотворення	30
<i>Висновки до розділу 1</i>	44
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	46
2.1. Аналіз змісту навчального матеріалу як засобу патріотичного виховання молодших школярів	46
2.2. Основні форми та методи патріотичного виховання у виховній роботі початкової школи	53
<i>Висновки до розділу 2</i>	63
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Український народ переживає період інтенсивного державотворення. Надзвичайно важливо, щоб підростаюче покоління було підготовлене до активної участі у цьому процесі. Однією з основних засад виховання особистості в суспільстві в усі часи було патріотичне виховання. На сучасному ж етапі розбудови та військової боротьби за збереження й захист кордонів незалежної держави роль і значення патріотичного виховання значно підвищується. Виховання патріотизму було й залишається важливою складовою освітньої діяльності закладу загальної середньої освіти.

Сучасна школа озброює молоде покоління глибокими і різносторонніми знаннями. Разом з тим вона формує і закріплює в учнів патріотичні почуття, необхідні для майбутнього громадянина молодій держави. Адже саме патріотичне виховання покликане готувати патріотів Батьківщини, здатних до творчої діяльності, особистісної самореалізації, свідомого соціального вибору.

Система сучасного національного виховання зорієнтована, насамперед, на виховання громадянина, спрямована на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, часткою якої є всі ми. Основи цієї проблеми висвітлені у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [20], Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [26], Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді [28]», проєкті «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні /2018 р.» [39] та ін.

Слід зазначити, що проблема формування патріотичних якостей особистості завжди була і залишається у центрі пошуку вітчизняних учених. Так, зокрема, питання патріотичного виховання дітей є сьогодні предметом досліджень І. Беха, О. Безверхого, М. Боришевського, О. Вишневського,

П. Ігнатенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, І. Підласого, В. Поплужного, О. Сухомлинської та ін. Сутність патріотизму, психолого-педагогічні та вікові особливості формування патріотичних почуттів обґрунтовано з позицій сучасності у працях А. Авраменка, О. Киричука, В. Котило, І. Мар'єнка, які розглядають патріотизм як життєву позицію особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що патріотичні почуття у дітей молодшого шкільного віку є результатом цілеспрямованого виховного впливу на дитину політики, мистецтва, суспільства, виховної роботи сім'ї, школи та позашкільних закладів.

Процес же виховання патріотизму – це система виховної роботи на уроці та в позаурочній діяльності, яка спрямована на формування свідомого громадянина з почуттям любові до народу та Батьківщини.

Виховання патріотизму в молодших школярів здійснюється в процесі вивчення освітніх предметів: української мови (інтегрований курс «мова та читання»), роботи з дитячою книжкою, «Я досліджую світ», фізичної культури, предметів художньо-естетичного циклу, трудового навчання та виховної роботи в школі. Велика кількість вправ (усних, письмових, аналітичних, фізичних), завдань підручників для початкової школи дають учням уявлення про те, якою сильною може бути людина, коли вона прагне чесно виконати свій обов'язок перед людьми і своєю країною. Зі змісту підручників діти дізнаються про рідний край, Україну, її природу, про український народ, його теперішнє і минуле тощо.

Завдання ж учителя початкової школи – вміло організувати роботу з патріотичного виховання, яка сприятиме закріпленню й поглибленню знань, набуттю учнями соціального досвіду. Отож, від знань, досвіду, майстерності вчителя, вихователя, організатора виховної роботи залежить успіх справи і задоволення її наслідками.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сьогодні основним завданням системи національної освіти є створення якісно нової моделі

школи гуманітарно-патріотичного спрямування, спроможної виховувати громадянина-патріота України.

Отже, йдеться про пошук оптимальних шляхів, форм, методів і засобів патріотичного виховання молодших школярів, створення найбільш сприятливих педагогічних умов для реалізації накреслених завдань, що й зумовило вибір теми дослідження – *«Патріотичне виховання учнів початкових класів у сучасній школі»*.

Мета дослідження – розкрити теоретичні основи патріотичного виховання учнів в освітньо-виховному процесі початкової школи.

Визначення мети дослідження зумовили постановку наступних **завдань:**

- розкрити сутність поняття «патріотичне виховання» та його структуру в психолого-педагогічних дослідженнях учених;
- узагальнити погляди педагогів-класиків і сучасних вітчизняних науковців на зміст, принципи та шляхи патріотичного виховання в умовах розбудови нової української школи;
- обґрунтувати актуальність патріотичного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі;
- виявити й проаналізувати основні особливості патріотичного виховання учнів початкових класів.

Об'єкт дослідження – патріотичне виховання в закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – особливості патріотичного виховання учнів початкових класів в сучасних умовах.

Для розв'язання постановлених завдань використано такі **методи дослідження:** аналіз і узагальнення педагогічної, психологічної та методичної літератури; узагальнення й систематизація здобутих фактів, вироблення висновків.

Теоретичне й практичне значення дослідження полягає в розкритті теоретичних основ досліджуваної проблеми та можливості використання матеріалів дослідження в практичній роботі вчителів початкових класів, вихователів, педагогів-організаторів з учнями початкових класів та в освітній діяльності з проблем підготовки фахівців початкової школи.

Структура дослідження. Наукове дослідження містить наступні складові: вступ; два розділи; висновки; список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВОГО НАПРЯМКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Проблема патріотичного виховання в історико-педагогічному контексті

Зрілий національно свідомий громадянин, представник сучасного суспільства усвідомлює свою особисту приналежність до рідної країни, а разом з тим - зацікавленість у прогресі держави, вбачаючи у ньому також поліпшення особистого життя. Держава зацікавлена у вихованні патріота тому, що він (патріотизм) стимулює та активізує державницьку діяльність людей, регулює відносини між особистістю та суспільством.

Які ж погляди на проблему патріотичного виховання віднаходимо в історико-педагогічних джерелах?

Чимало вчених – педагогів, психологів, письменників, діячів культури вказували на важливість патріотичного виховання, особливо ж – у молодшому шкільному віці. Специфіка цього віку в тому, що він найбільш сприятливий для формування патріотичних поглядів, почуттів дитини. Зокрема, дослідниками В. Вернадським, А. Макаренком, С. Русовою, К.Ушинським, В. Сухомлинським, М. Стельмаховичем розкрито певні риси молодого патріота, громадянина суспільства, визначено форми й методи роботи зі школярами, ефективні шляхи виховання в учнів почуття патріотизму, відданості Батьківщині.

Щодо визначення поняття «патріотизм» – це «любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, готовність їх примножувати. Реальна дійсність, природа, література й образотворче мистецтво, музика й кіномистецтво, а, передусім, рідна мова, рідне слово активно впливають на сучасного учня, формують його світогляд, і, таким чином, – виховують патріота. Учитель при цьому повинен прагнути і

впливати на становлення й розвиток особистості школяра в умовах глобалізації суспільного життя» [28, 4].

Формування патріотизму великою мірою залежить від знання вчителями нашої педагогічної спадщини, яка формувалася впродовж багатьох віків і увібрала в себе безцінні скарби народної мудрості, від її майстерного використання в повсякденній практиці [10, 12].

Патріотичне виховання ґрунтується на традиціях, які відомі з часів Київської Русі та козаччини і, які збагачувались в Києво-Могилянській академії та в інших навчальних закладах [30, 156].

У минулому прогресивним педагогами-класиками було висунуто немало плідних педагогічних ідей щодо організації національного виховання дітей, їх критичне вивчення сприяє розвитку педагогічного мислення педагога, підвищенню його педагогічної культури, застерігає від вузько утилітарного підходу до питань педагогічної теорії і практики.

Зокрема, П. Каптерєв, зокрема, писав: «... в реальному житті людина є громадянином свого народу і діячем у суспільстві, тому школа повинна, виховуючи людину, виховувати і патріота, громадянина» [41, 10]. У радянській педагогіці патріотичне виховання розглядалося як виховання політичне, класове, спрямоване на формування дисциплінованого, політично свідомого патріота.

Орієнтиром у педагогіці ХХ ст. щодо патріотичного виховання є спадщина Василя Олександровича Сухомлинського. Виховання патріота, на думку педагога, доцільно вести за трьома напрямками: по-перше, важливо дитину навчити бачити світ і своє місце в ньому; по-друге, повага до батьків, літніх людей), ставлення до самого себе (гідність, чесність, мужність, принциповість тощо [46, 304-305]. Багато спільного з патріотичним є у полікультурного виховання, яке покликане формувати цивілізовану поведінку серед людей різних етнічних і політичних утворень, зокрема,

шанобливе ставлення до культури, традицій та звичаїв інших народностей, що населяють Україну, високу культуру міжнародного спілкування.

Серед видатних діячів минулого, які збагатили вітчизняну педагогіку і шкільництво, духовну культуру України, чільне місце належить Григорію Савичу Сковороді.

Видатний філософ, громадський діяч Г.С. Сковорода започаткував в українській педагогіці «ідею народності виховання, основою якої є служіння простому народові» [37, 124]. Своім трудовим життям він подав приклад вірності народу, показав, роль та значення народного вчителя.

Григорій Савич, як педагог-гуманіст, стоїть за народну школу, в якій би у вихованців формувалась національна свідомість і самосвідомість, любов до Батьківщини, свого народу [37, 124]. Для цього від досить широко користується традиційними народними засобами передачі педагогічної мудрості, яка вкладається в уста героїв казок, легенд, байок, притч, оповідей.

Узагальнюючи, можна засвідчити: подвиг Г.С.Сковороди, суть якого полягає в тому, що він пропустив через свій розум і серце, як через призму, величезні здобутки національної народно-педагогічної скарбниці, сприйняв, осмислив, оцінив і відобразив її у тому вигляді в своїх літературних і педагогічних творах, в якому її могли розуміти більшість високо культурних, малописьменних і зовсім неосвічених верств тодішньої української нації [30, 124].

Ідея народності Г.С. Сковороди та формування національної свідомості і патріотичних почуттів в учнів знайшли свій подальший розвиток у творах О.В.Духновича, Т.Г.Шевченка, М.І.Костомарова, К.Д.Ушинського, М.П.Драгоманова, Б.Д. Грінченка, І.Я.Франка, С.Ф.Русової, Г.Г.Ващенко, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, О.І.Вишневського та інших видатних педагогів минулого і сучасності.

Серцевиною педагогіки О. В. Духновича є ідея народності, яка полягає в тому, що забезпечити повноцінне тілесне і духовне зростання дітей може

народна школа, головним завданням якої є виховання національно свідомої, високоморальної, працьовитої, добродіяльної людини.

Говорячи про народність, патріотизм у вихованні, О.Духнович розумів під цим збереження народом свого національного «Я», своєї рідної мови, своєї культури і звичаїв. Він твердив, що для того, щоб виховання було народним, воно повинно відбивати господарські і культурні потреби народу. Суть патріотизму у вихованні він бачив у піднесені національної свідомості народу, в його національному житті [30, 30].

Освітня діяльність О.В. Духновича сприяла значному поширенню освіти, розвитку національної свідомості української людини, відродженню національної системи виховання українського народу.

Заповітом звучить для нинішнього і прийдешніх поколінь звернення великого педагога-патріота: «Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він твій. Хто стидається за свій народ, той сам себе стинається» [49, 184].

Питання виховання рис патріотизму розглядалося у вітчизняній педагогіці в контексті загально виховної ідеї К. Ушинським, В.Стоюніним, П. Каптеревим. Вони розглядали формування патріотизму як частину загальнолюдської культури.

Творча спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського, геніального педагога назавжди увійшла в золоту скарбницю світової педагогічної культури і є національною гордістю українського народу.

Провідне місце в статтях, книгах, підручниках Костянтина Дмитровича Ушинського займає ідея народного, національного виховання. Визначаючи головні аспекти виховання; дітей, він вважає, що справжня любов до Батьківщини повинна поєднуватися із знанням мови, мистецтва, кращих традицій і звичаїв народу [36, 4-5]. З'ясуванню принципу народності педагог присвятив одну з найвизначніших праць – «Про народність у громадському вихованні» (1857) [49, 105].

«Є лише одна загальна для всіх природжена схильність, – відзначає К.Ушинський, – на яку може розраховувати виховання: це те, що ми звемо народністю...» [49, 99]. Під народністю він розумів своєрідність кожного народу, нації, зумовлену їх історичним розвитком, географічними, природними умовами. Це поля батьківщини, її мова, її перекази і життя [49, 102], тобто те самобутнє, найтипівіше і найдорожче, що відрізняє одну націю від іншої й забезпечує їй успішне функціонування і розвиток. Виховання, коли воно не хоче бути безсилим, повинно бути народним.

За визначенням К. Ушинського, «народність є досі єдиним джерелом життя народу в історії. Через особливість своєї ідеї, що вноситься в історію, народ є в ній історичною особистістю... Кожному етносу судилося відіграти в історії свою особливу роль, і якщо він забув цю роль, то повинен зійти зі сцени: він більше не потрібний. Історія не терпить повторень. Народ без народності – тіло без душі, якому лишається тільки піддатися законові розкладу і зникнути в інших тілах, що зберегли свою самобутність. Особливість ідеї є принцип життя» [49, 100].

К.Ушинському належить розробка наукових засад патріотичного виховання. Патріотичним він вважав те виховання, яке традиційно склалося на історичному ґрунті певної конкретної нації й своїми цілями, змістом і засобами підпорядковане самобутній природі дитини, потребам забезпечення їй належного тілесного, чуттєво-вольового, інтелектуального, духовно-морального розвитку, засвоєнню національних, місцевих етнографічних та загальнолюдських культурних цінностей, формуванню довершеної особистості, національно свідомого представника своєї нації [36, 167].

Виходячи з принципу народності, К. Ушинський доходить висновку, що виховання має будуватися на національній основі, воно має бути народним, для чого необхідно, щоб школа була загальнодоступною, навчання – обов'язковим, а справою освіти керував сам народ.

Педагогічні ідеї великого педагога нині успішно втілюються у розбудові самостійної Української держави, відродженні й розвитку національної свідомості, школи, освіти, української системи виховання [36, 17].

Активними діячами, що проявили себе у процесі розбудови національної системи освіти і виховання є С. Русова, Г. Ващенко.

Софія Федорівна Русова наполягала, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної свідомості та етнізації особистості [42, 253].

Софія Русова стверджувала: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки – дадуть нові оригінальні, самобутні скарби за для вселюдського поступу: воно через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...» [42, 255].

У багатьох своїх творах С. Русова неодноразово наголошувала на величезне значення особи педагога у справі патріотичного виховання учнів. Поведінка вчителя в школі і поза нею. Вчена підкреслювала, що «в національній школі педагог має дбати про те, щоб учні якомога краще вчилися свідомо ставитись до природи своєї місцевості, проходячи таким чином фізичну географію, і до своєї історичної минувшини. Навчання таке найкраще проводиться не тими або іншими підручниками, а екскурсіями з учнями і ближніми, і більш далекими (по змозі) до тієї або іншої місцевості, цікавої з географічного, чи з історичного, чи з економічного боку; наприклад, пройти або човном проїхати по річці, піти або поїхати на Дніпрові пороги, на збір винограду в Херсонщину чи в Таврію, на ярмарок, на поле Берестечко, або на могилу Шевченка і т. ін. Поряд із цим має значення закладання національних місцевих – шкільних і районних музеїв – спільна праця учителів та учнів. Ми всі так мало знаємо нашу Україну, географічної

свідомості в нас так мало, а вона так потрібна нам – ми мусимо свідомо носити ймення українців, знати усі скарби, що заховані в Українській землі. В цій праці нова школа – од початкової до вищої мусить об'єднати і учнів і учителів, потроху, цеглинку за цеглинкою, збудуємо ми таку школу, котра б справді вся була пройнята національним свідомим натхненням, яке виявить вільно увесь наш національний духовний склад і міцно з'єднає нас з рідним краєм, з рідним людом. Навчаючись любити і свідомо ставитися до свого люду, до свого краю, ми разом з цим навчаємось шанувати і других людей, що живуть поруч з нами, закладати з ними певні товариські зносини»[56, 274].

Видатний український педагог Григорій Ващенко підкреслював, що, готуючись до розбудови незалежної Української держави, молодь мусить пам'ятати науку минулого і разом з тим йти до того, щоб навіки утримати державну самостійність. Головною умовою цього є національна єдність і солідарність, за відсутності яких незалежність буде втрачено. Необхідно пам'ятати, пише він, – що Україна боролась і бореться за свою державну незалежність саме тому, що тільки своя самостійна держава забезпечує добробут і високий культурний розвиток, який вона формує, починаючи від дітей молодшого шкільного віку [9, 27].

Проблемі формування національної свідомості значну увагу приділяв талановитий український педагог А.С. Макаренко. У центрі теоретичної і практичної діяльності педагога ми бачимо проблеми формування людини. Педагог переконливо стверджує, що в людині потрібно виховувати патріотичні переконання, почуття обов'язку і почуття честі, вміння бути ввічливим, цілеспрямованим і добрим. Справжня людина має бути активним організатором, наполегливою і загартованою, вміти володіти собою й впливати на інших. Вона повинна бути веселою і бадьорою, здатною боротися й будувати, любити життя.

У другій половині ХХ століття нову сторінку в розвитку педагогіки відкрив В.О.Сухомлинський. Провідною ідеєю виховання у його педагогічній спадщині є синівська вірність Вітчизні, землі, народу. Видатний педагог постійно підкреслював, що справжнє народження дитини як громадянина, мислячої, натхненної благородними ідеями особистості, трудівника, борця за торжество правди і щастя, сім'янина відбувається тоді, коли вона відчуває себе часткою народу, і в ній, як сонячний промінь у краплі води, відображається багатовікова історія цього народу, його велич і слава, його любов і надія.

У творчій співпраці з учителями Павлиської школи Василь Олександрович розробив «300 уроків мислення серед природи», що значно збагатило педагогічну практику. В.Сухомлинський вважав: «з тої хвилини, як дитина сіла за парту, ми класними стінами, дошкою, книжкою, зошитом відгороджуємо її від того середовища, в якому відкривалось їй перше джерело живої думки і живого слова, – від природи, від лісу, від саду, від тихої діброви і зеленого луку, від синього неба, вогневої квітки соняшника і дзюрчання перших весняних струмків» [45, 35].

Гімн В.Сухомлинського природі – це не просто вияв його особистого захоплення і милування її красою. Педагог був глибоко переконаний у тому, що діти перш ніж розгорнути шкільну книжку і прочитати перше слово, мають прочитати сторінки найпрекраснішої в світі природи рідного краю. Отже, уроки серед природи сприяють зміцненню загального стану здоров'я дитини, вчать дитяче серце бачити, відчувати красу рідного краю, добро і зло, горе і радість, надають учням можливості формувати патріотичні почуття. Учений вважав, що джерелом, яке живить могутнє почуття любові до Вітчизни, є любов до матері, батька, рідного куточка землі, захоплення величчю своєї Батьківщини, її минулим і нелегким сьогоденням.

У досягненні виховних завдань педагог керувався головно метою національного виховання – передача молодому поколінню соціального

досвіду, ментальності, світогляду, багатствами духовної культури народу. Він був переконаний, що справжньою особистістю людина може стати лише тоді, коли добре оволодіє материнською мовою, знатиме усну народну творчість, історію і культуру свого народу, а ще буде дбайливо оберігати природні багатства рідної землі. На його думку, сформувати таку особистість учителеві допоможе широке використання в навчально-виховному процесі українського фольклору, в першу чергу казок, легенд, пісень [12, 109].

«Життя і становище нації, – пише професор О. Вишневський, – значною мірою залежить від патріотизму її представників, що формується з раннього дитинства шляхом засвоєння національних вартостей... – патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатство.

Отже, проаналізувавши педагогічну спадщину українського народу, ми можемо зробити висновок, що проблема патріотичного виховання молодших школярів турбує не тільки сучасних педагогів, а й була актуальною серед педагогів - класиків минулого.

1.2. Психолого-педагогічна характеристика патріотичного виховання та його складових

Тлумачення поняття «патріотичне виховання» розпочнемо із трактування терміну «патріотизм». Спершу розглянемо, яким чином тлумачить цей термін «Український педагогічний словник»: «патріотизм – одне з найглибших громадських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів, на розвиток за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [48, 249].

Також патріотизм – фундаментальна особистісна якість, хоча практичні її прояви нерідко зумовлені державними актами та інститутами. Людина, яка володіє цією якістю пов'язує свою поведінку, все своє життя з інтересами, з долею рідної країни, усвідомлює свою відповідальність перед народом і людьми. Висока патріотична свідомість впливає саме з потреби налагодження гармонійних відносин між інтересами особистості й держави.

Таким чином, патріотизм – це інтегративна якість особистості, що дозволяє людині відчувати себе юридично, соціально, морально, політично дієздатним. До головних елементів патріотизму відносяться моральна і правова культура, тобто почуття власної гідності, внутрішня свобода особистості, дисциплінованість, повага, довір'я до інших громадян й до органів влади, здатність виконувати свої обов'язки, гармонійно поєднувати патріотичні почуття з повагою до інших народів. Моральна культура громадянина, патріота базується на національних і загальнолюдських моральних цінностях, а правова – виступає суб'єктивною основою і передумовою існування правової держави, для якої характерна висока ступінь потреби у громадянських якостях особистості. Патріотизм є багатоаспектним поняттям, тобто фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною і психологічною характеристикою особистості з культурологічними засадами. Такі характеристики патріотизму свідчать про визначальну роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце у суспільстві, визначаються обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Патріотизм займає провідне місце у тріаді, яка визначає зміст національного виховання: «громадянин-патріот-гуманіст». Патріот – це особистість, яка усвідомлює свою приналежність до певної держави, що наділяє її правами та обов'язками, стимулює її діяльність; це людина, що ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним

юридичним статусом. Поняття патріот має специфічні ознаки і об'єднує громадянську свідомість, громадянський обов'язок, громадянську відповідальність, громадянську чуйність і громадянську активність. Прагнення до побудови гуманного суспільства виражають громадянські цінності, а громадянська свідомість – це внутрішнє прийняття людиною факту, що вона належить до певного державного соціуму, усвідомлення власної гордості за приналежність до своєї нації, сприйняття оточуючого світу крізь призму національних інтересів, уміння мислити на основі образів національної культури. Патріотичний обов'язок формується як державний інтерес, що став обов'язком особистості, поєднавши її інтереси та держави.

Українські педагоги та діячі освіти початку ХХ ст. В. Винниченко, І. Степенко, С. Русова – пов'язували патріотизм з національним вихованням, що було викликано ідейними, ідеологічними та соціальними чинниками.

Педагог С. Русова дотримувалася думки, що «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів [42, 216].

Патріотизм є головним чинником національного світогляду молоді. Від того, наскільки широко вона буде пройнята патріотичним почуттям, залежить міцність Української держави.

Характерні ознаки патріота: розуміння справжньої української ідеї; сприймання розбудови державної незалежності України; готовність до захисту своєї Батьківщини; пошана до історичної пам'яті; любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій; дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи; збереження та зміцнення власного здоров'я і здоров'я однолітків [23, 2].

Патріотичне виховання – це система комплексного, планомірного, цілеспрямованого впливу на людину з боку певних соціальних установ на

основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті якого в неї виникає установка на безпосередню оцінку дійсності і власного життя в суспільстві.

Досліджуючи роль патріотичного виховання у формуванні самосвідомості молодших школярів, вважаємо за потрібне розмежувати і обґрунтувати поняття національної самосвідомості та поняття патріотизму. У минулі десятиріччя таке фундаментальне поняття як національна самосвідомість замовчувалося, чим штучно збіднювався духовний світ поколінь.

Національне виховання ставить за мету прищепити дітям віру в українську ідею. В основі української ідеї лежить служіння Україні. Вона втілює прагнення кожного громадянина до державності і соборності через пошану до свого народу, його культури. Українська ідея покликана консолідувати всіх громадян України, незалежно від їх етнічного походження і пов'язана з реалізацією національних інтересів виконанням вимог держави.

Сприяння розбудові державної незалежності України означає здатність вихованців глибоко пізнати національно-визвольний, патріотично-державницький дух попередніх поколінь українців, пошану до героїв. Усвідомлення незнищенності й народу і культури, а також своєї національної приналежності до рідної землі, народу, готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я України.

Сприяння державній незалежності України відбувається через уболівання громадянина за долю держави, особистий внесок у піднесення, соціально-економічного потенціалу вияв громадянської мужності у боротьбі з бездуховністю, цинізмом, лицемірством, підлабузництвом.

Готовність до захисту Батьківщини – це вірність українським ідеалам волелюбності, патріотизму, добра, краси, мужності і відваги; глибоке розуміння громадянського обов'язку, який передбачає готовність у будь-який

час стати на захист Батьківщини; прагнення оволодівати військовими знаннями, бажання вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу, його Збройних сил. Батьківщина для кожного свідомого громадянина не тільки близька, рідна, свята, вона ще й порівнюється з найсвятішим образом – Матір'ю, й не вибирають, нею не спекулюють, а захищають до останньої краплі крові [13, 18].

Пошана до історичної пам'яті відображає тривалий і складний процес історії України, дає необхідну суму знань про нашу Вітчизну та й народ у певній закономірності. «Історія Батьківщини, – зазначав В.О.Сухомлинський – це вічно жива сила, яка створює громадянина. Вона, усотується в кров, у серце, в кожен клітинку істоти, в кожен іскру думки й пристрастей як вічний рух народного духу, як народне безсмертя» [38, 18]. У справі відновлення почуття національної гідності величезне значення має висвітлення правдивої історії українського народу, історії його культури та освіти, повернення імен видатних українських політиків учених, художників композиторів тощо.

Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій передбачає прилучення дітей до чарівного світу обрядів, звичаїв, традицій українського народу, прищеплення шанобливого ставлення до його культурних надбань. Громадянам України необхідно пізнати і зрозуміти велич нашої народної традиційної культури, її одвічний гуманізм, доброзичливість і щирі гостинність українців. Засвоєння відповідної інформації розширить знання учнів про рідний народ, високу гуманістичну наповненість його традиційної культури, породить самоусвідомлення себе ж як її невід'ємної складової.

Дотримання Конституції України, дбайливого ставлення до національних багатств і рідної природи є однією з характерних ознак патріота. Конституція України визначає права і обов'язки громадянина нашої держави, основні напрями побудови демократичного суспільства. Ознайомлення учнів з правами, свободами, обов'язками, зафіксованими в

Основному Законі, збагачують їх громадянську свідомість, активізують конституційне сприйняття і мислення. У громадянина, який має розвинене почуття законності, викликає протест будь-яке відхилення від Основного Закону, яке спостерігається іноді у діяльності органів державної влади або співгромадян. Конституційні норми не лише обмежують поведінку людини певними рамками, а й спонукають до активних дій у державних і громадських інтересах.

Дбайливо ставитись до національних багатств, до природи означає охороняти їх від бездумного і злочинного втручання, піклуватися про збереження і примноження.

Духовне формування національно вихованої особистості - справа дуже відповідальна. Саме тому перед педагогами стоїть завдання забезпечити становлення національного ідеалу українця як людини, яка усвідомлює себе частиною нації, шанує закони і традиції Батьківщини, наділена почуттям національної гордості та відповідальності за її долю.

В аспекті розв'язання завдань найбільший інтерес викликають Конвенція національного виховання та Концепція сучасного українського виховання. Перша, відповідаючи новому педагогічному мисленню, як наукову основу використовує виховну роботу в школі, узгоджується з нашими нинішніми практичними можливостями.

Друга, за своїм змістом випереджає час. За нею – майбутнє виховної практики, її реалізація є тривалим процесом, який потребує підготовки нової генерації педагогічних кадрів, значних зусиль усього суспільства. Характерною рисою обох названих концепцій є відхід від трафаретної схеми визначення змісту виховання, яка породжувала функціональний підхід до нього на шкоду формуванню цілісної особистості.

Названі вище концепції розкривають можливості формування цілісної особистості громадянина України. Ідеї, закладені в них, на наш погляд, можуть бути використані для створення педагогічної моделі української

національної системи виховання. Розробка такої моделі передбачає: 1) виділення в українській національній системі виховання чітко виражених підсистем (а) народних (національних) ідей, традицій, звичаїв та інших засобів виховання підростаючих поколінь; б) створених державою і громадськістю навчально-виховних осередків, закладів і установ); 2) визначення основних напрямів виховної взаємодії, виходячи з поставленої мети, змісту, методів, засобів і форм національного виховання, врахування його фундаментальних принципів, факторів соціальної взаємодії, планування виховних завдань, створення системи управління.

Відродження народної духовності є однією з найважливіших умов становлення народу України як нації. Саме українська національна система виховання покликана реалізувати виховні завдання, пов'язані з формуванням в учнівській молоді народної духовності. У зв'язку з цим вирішального значення набуває не лише переосмислення мети національного виховання, осучаснення його принципів, оновлення змісту, а й вироблення механізму реалізації методів, засобів і форм. Мова йде про українську національну систему виховання, компонентами якої є особливі мета, зміст і засоби реалізації. На цьому слушно наголошував К.Д. Ушинський [36, 8-9].

Утвердження позицій у світовій спільноті незалежної, інтелектуальної нації можливе на основі відновлення споконвічної шляхетності українського народу, його національної гідності та самосвідомості, високої моральності, працелюбності. Саме це є кінцевою метою української національної системи виховання, спрямованої на етнонаціональне формування особистості з її планетарною орієнтацією.

Національна свідомість українців – це «різновид свідомості соціальної спільноти, групи, що ґрунтується на уявленнях про соціальні вартості, норми, визначальні для віднесення особистості до тієї чи іншої нації, тобто до спільноти національної» [10,104]. Оскільки національна свідомість є свідомістю спільноти за ознакою «нація», то з останньою пов'язане її

виникнення і зміст. У процесі свого становлення національна свідомість українців наповнювалася змістом залежно від історичних обставин, набуваючи врешті-решт форми національної ідеології.

Національна самосвідомість – це усвідомлення кожною людиною себе як представника певної нації, носія національної культури, історії. Національно свідомою людиною не забуває своєї приналежності до певної нації (національності, етнічної групи). Така людина глибоко знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу, турбується про його сучасне й майбутнє. Вивчаючи інші мови, така людина ніколи не забуває, а ще більше пізнає і любить материнську мову [10, 103].

Національна самосвідомість учнів формується насамперед під час вивчення народознавчих предметів – рідної мови і літератури, історії та ін., а також у процесі оволодіння культурно-історичними традиціями.

У кожного учня нашої країни, залежно від приналежності його до української, російської, молдавської чи іншої національності, необхідно систематично і цілеспрямовано формувати відповідну національну самосвідомість. Адже, чим вища в дитини національна самосвідомість, тим глибше вона любить свій народ, шанує культуру інших народів. Такі діти розуміють, що свобода і незалежність рідного народу, його вільний розвиток залежать від свободи і незалежності, вільного розвитку інших народів. Пізніше дорослі юнаки і дівчата з розвинутою вже національною самосвідомістю стають стійкими патріотами, переконаними гуманістами.

Серед якостей особистості провідна роль належить патріотизму, комплексній якості, яка має конкретно-історичний, суспільно-політичний, національний характер. За допомогою ідей і засобів народознавства у школярів успішно формується національний (український, російський, білоруський та ін.) патріотизм. У «такому разі учні відчувають себе кров від крові і плоть від плоті народної, виростають добрими сім'янами, гуманними громадянами» [29, 54-55].

Перш ніж розпочати роботу над формуванням патріотичних почуттів у школярів, необхідно звернути увагу на їх психологічні особливості.

У розвитку національно-патріотичної свідомості дитини та зрілої людини можна виділити щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст.

Етап раннього етнічного самоусвідомлення є першоосновою, корінням патріотизму. Сприяння усвідомленню етнічної приналежності дитини розпочинається з перших днів її життя в сім'ї, якщо вона відзначається національними особливостями та національним побутом — з материнської мови, колискової пісні, бабусиної казки, з участі дитини у народних звичаях і обрядах, із засвоєння народної пісні, з причетності до процесу народної творчості тощо. Діти дошкільного віку беруть участь у народних звичаєвих діях (коляда, віншування, гаївки, писанки, вертеп тощо). Традиції, звичаї та обряди мають глибокий вплив на виховання, і не тільки національне, оскільки вони завжди підтримуються силою громадської думки і періодично повторюються. У сім'ї і в школі діти засвоюють шанобливе ставлення до видатних українських історичних і культурних діячів, повагу до ідеалів, за які вони боролися, беруть участь у вшануванні їхньої пам'яті. У ранньому дитячому віці формується культ рідного дому, сім'ї, рідного села, культ предків.

У ранній період свого життя – в сім'ї – дитина знайомиться з національними та етнічними символами. Йдеться не тільки про державний герб і прапор, про герби різних українських земель чи природно-географічних районів, а й про історичну атрибутику – гетьманську, козацьку, стрілецьку (булава, бунчук, пернач тощо). Виразником душі українця є також калина, верба і вишня, писанка, вишиванка, іноді сопілка, бандура. Привласнення таких символів, використання їх у своєму житті, одязі тощо є формою громадського самовираження людини.

На етапі етнізації свідомості формується те, що Г.Ващенко називав «стихійним патріотизмом». За його визначенням, «стихійний патріотизм» – це неусвідомлена любов до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традицій, рідної мови. В основі його лежать в першу чергу навички. Людина, живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що воно стає ніби частиною її [9]. На психіці людини позначається клімат і навіть температурні умови та вид харчування. Вона органічно зростається з довкіллям, природою, життям найближчих людей, з характерними формами господарювання. І таке почуття – любов до всього оточуючого людину – може іноді набувати високого напруження [9].

Етап національно-політичного самоусвідомлення за нормальних умов припадає переважно на підлітковий вік, коли дитина з лона сім'ї і школи переходить у громадське середовище. Процес її загальної соціологізації передбачає усвідомлення свого «я» як частки суспільного організму, що має національно-політичний характер. Під впливом усвідомлення, соціального життя, вивчення історії та культури народу юнак задумується над долею своєї нації, над тим місцем, яке вона посідає серед інших націй, робить вибір у відстоюванні її свободи.

До особливо важливих моментів цього етапу патріотичного виховання належать відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності. У цих процесах велике значення має вивчення національної історії та історії культури, літератури, історії науки тощо. Крім того, у відновленні національної гідності українця важливу роль відіграє розширення сфери застосування української мови як повноцінного засобу наукового спілкування.

Етап національно-політичного становлення підростаючого покоління пов'язаний з його громадською активізацією, з усвідомленням політичної ситуації, у якій живе і розвивається нація. В цей час відбувається приєднання підлітків до молодіжних громадських та політичних об'єднань і організацій,

котрі своїми програмами і діяльністю впливають на політизацію їхньої свідомості («Пласт», «Січ» тощо).

Очевидно, що на цьому етапі формування людини патріотизм є передусім виявом її любові до своєї нації. Якщо ж нація підневільна, це почуття переростає в націоналізм, що є формою самозахисту нації і за таких умов є історично виправданим. Молодь прагне знайти політичних однодумців, приєднатися до націоналістичних організацій, котрі мають за мету визволення нації, усвідомлює свою національну сутність і дух націоналістичної ідеології.

Зауважимо, однак, що тут молодих людей часто підстерігає і певна небезпека, яка полягає у переоцінці місця нації, що може призвести до зневаги представників інших національностей. Становлення національного духу ґрунтується лише на любові до рідного краю, народу. Цей дух повинен сприяти розумінню інших людей, які теж люблять свою націю.

Третій *етап державно-патріотичного самоусвідомлення*. Якщо націоналіст любить свою націю, то патріот любить свою Батьківщину. Ця загальнопоширена думка вказує на те, що патріотизм (громадянськість) є ширшим поняттям, ніж націоналізм. Він є виявом любові та поваги до своєї держави як головної мети національної боротьби і може трактуватися як рівень державно-патріотичного самоусвідомлення.

Таким чином, слово «українець», як і «француз», «німець», «росіянин», може виражати щонайменше три поняття; а) людину, причетну до свого етносу; б) людину, яка усвідомлює себе часткою нації та поділяє з нею її долю; в) громадянина своєї держави, у даному випадку – України. Саме в останньому випадку ми говоримо; «американець українського походження» тощо. Із розвитком громадсько-державної свідомості нормою будуть і вислови «українець російського походження», «українець єврейського походження» т. ін. [19, 275]

Названі вище етапи громадянського становлення людини відповідно позначаються на самому змістові її національної свідомості, спричиняються до формування її специфічних аспектів: етнічного, національно-політичного, державно-патріотичного. Є підстави вважати, що саме наявність цих аспектів у світогляді людини вказує на його зрілість.

Патріотизм, національна свідомість є тими чинниками, що визначають моральну та соціальну сутність людини і від яких залежать доля і сам факт існування її народу. Саме ці особистісні якості постійно були об'єктом експансії різних «теорій і практичних дій з духовного поневолення, асиміляції українського етносу. Наслідки цього, очевидно, ще довго будуть проявлятися в різноманітних сферах життя суспільства. Ці та інші деформаційні процеси суспільних відносин, системи освіти та виховання, відхід від загальнолюдських цінностей, порушення зв'язку людини з духовними традиціями свого народу зумовили зниження рівня, а то і повну втрату частиною громадян своїх патріотичних якостей. Національній самосвідомості українців були нав'язані спотворені, шкідливі стереотипи – моделі, які не могли не відбитися на рисах національного характеру і психології. Завдяки цьому певна частина населення підсвідомо або й свідомо визнає свою вторинність, меншовартість. Виник «комплекс малоросійства», прищеплений механізмом «розумової підлеглихості» чи «ментального колоніалізму» [31].

«Патріотичні почуття, мають стати нині головним стабілізуючим чинником українського суспільства. Від того, наскільки широко патріотичним почуттям буде прийматися молодь, залежатиме і міцність Української держави», — цілком слушно зауважує І.В. Мартинюк [33, 52]. У зв'язку з цим закономірно виникає ще одне запитання: яка роль патріотизму в розвитку суспільства і, що особливо важливо в контексті нашого дослідження, — в розвитку особистості.

Такий підхід до ролі патріотизму означив ще К.Д.Ушинський: «Як не має людини без самолюбства, так немає людини без любові до вітчизни, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з її шкідливими природними, сімейними і родовими нахилами»[49, 160].

Отже, вищенаведені аргументи ілюструють необхідність до розуміння сутності з патріотизму, патріотичного виховання через значно ширше, глибше трактування їх функцій, структури, а також місця в педагогічному процесі і в державо- та націотворенні загалом. У даному контексті слід виділити дослідження В.Л. Поплужного, який «вичленює ідентифікаційну, цілеутворюючу і мотиваційну функції патріотизму» [39, 153-154].

Патріотизм наповнює свідомість індивіда додатковими позитивними мотивами, потребами, прагненнями, установками, ціннісними орієнтирами, стимулами, інтересами, ідеалами, які у своїй єдності і підсумку значно і, можна сказати, визначально впливають на становлення людини, стаючи високоефективними рушіями її навчання, виховання, розвитку. Психолог М.Боришевський виявив, що вищевказані психологічні механізми розвитку особистості (тобто мотиви, інтереси, потреби тощо) можуть активно функціонувати «за наявності у свідомості та підсвідомості людини інтегруючого і стимулюючого начала або чинників, у ролі яких виступає певна життєво важлива ідея...» [31].

Таким чином, можна впевнено ствердити: патріотизм виконує потужну розвивальну функцію в формуванні особистості. З іншого боку, патріотизм є одним із потужних і постійних мотивів соціальної діяльності. Наявність у діяльності, в повсякденній праці патріотичного мотиву підвищує їхню якість, інтенсивність, ефективність. Безперечно, що «працювати високоефективно, з повною віддачею може передусім людина національно свідомо, патріот [28, 6]. Отже, патріотизм опосередковано виявляє функції творчої, продуктивної

сили суспільства. Невипадково нації з високим рівнем патріотизму десяти найвищого рівня соціально-економічного розвитку.

Патріотизм є атрибутом одвічного прагнення людини до свободи, істини, вічності. Пробуджуючи, зміцнюючи свої почуття та свідомість духом минулого, людина-патріот діє на благо сучасного і майбутнього свого народу, всього людства, все більше підіймаючись до рівня вселюдського світосприймання та діяльності.

Патріотизм, національна свідомість є втіленням не тільки взаємозв'язків людини і нації, але й тим чинником, навколо якого здійснюються взаємовідносини між народами в межах людської цивілізації. «Історія свідчить, – справедливо зазначає Ю.І. Римаренко, – що народи із слаборозвинутою національною самосвідомістю не є в повному обсязі суб'єктами історичної діяльності, вони виступають передусім як об'єкти діяльності інших сил або несвідомі вершители історичного діяння. «Лише національна свідомість, – писав М.Бауер, – робить національність свідомою рушійною силою людської, зокрема політичної діяльності» [7, 17].

Таким чином, патріотизм визначають його як одну з глобальних соціально-психологічних рушійних сил розвитку людини, нації і всього людства. Тому важливо наголосити, що патріотизм повинен бути не тільки і не просто метою виховання. Відродження нашої нації, розбудова України здійсняться значно швидше, якщо патріотизм стане і метою, і умовою виховання та навчання молоді людини.

Такі погляди на сутність, місце та і роль патріотичного виховання обстоював у своїх працях В.О. Сухомлинський, вважаючи, що патріотизм – «серцевина людини», основа її активної позиції. Виходячи з даних міркувань, підходів, ми приходимо до логічного і концептуального для нашого дослідження висновку – патріотичне виховання в сучасній національній школі повинне бути «серцевиною», основою, стрижнем педагогічного процесу, здійснюючи благодійний вплив на всі інші його види та напрями.

Як виявив у своїх дослідженнях А.С. Миловидов, патріотична свідомість почала розглядатися як соціальне явище тільки в 70-х роках, а до цього часу — як аспект суспільної свідомості, як складова частина моральної свідомості [16, 14]. У світлі сучасних уявлень філософи про рівні суспільної свідомості дослідники виявляють два рівні патріотичної свідомості — суспільно-психологічний та ідеологічний. Отже, патріотичне виховання повинно здійснюватися як двоєдиний процес на психологічному та ідеологічному рівнях.

По-перше, це морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей. По-друге, це світоглядний, ідеологічний рівень — формування патріотичної свідомості, ідей і поглядів, переконань.

У «Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» зазначається, що «патріотизм забезпечує інтенсивний рівень розвитку свідомості на кращих традиціях своєї вітчизни, людства, сприяє збереженню і примноженню кращих досягнень минулого, самобутності і неповторності рис національної самосвідомості, перетворенню їх у складову частину світової культури, духовного життя людства», [28, 4].

Тим рівнем, що визначає сутність патріотизму та істотно впливає на формування патріотичної свідомості, вважається ідеологічний рівень як більш раціональний і всеохоплюючий у відображенні дійсності, в усвідомленні особистістю своєї ролі в житті. Тобто найважливіше завдання патріотичного виховання — формування ідей патріотизму. Але за одноставним твердженням учених, патріотизм спочатку народжується як почуття, а потім формується у вигляді ідеї [22, 28]. Чим міцніші патріотичні почуття, тим глибші патріотична свідомість і переконаність.

Таким чином, патріотичне виховання починається з формування патріотичних почуттів, становлення відповідної почуттєво-емоційної сфери. З методичної точки зору це означає, що, враховуючи вікові особливості

учнів, на початкових етапах патріотичного виховання дуже корисним буде застосування засобів народної педагогіки, які особливо сильно впливають на почуття та емоції дитини: казки, легенди, притчі, приказки, загадки, пісні тощо.

Різноманітність змісту і форм діяльності людини – дуже важлива умова й гармонійного розвитку [30, 84]. Суттєвою педагогічною умовою є також формування потреб та інтересів патріотичного змісту, своєчасне їх задоволення у відповідній діяльності, оскільки «потреби особистості, не реалізовані у відповідних видах діяльності..., рано чи пізно атрофуються, згасають» [47, 68-70].

Звичайно ж, ця умова повинна відображатися більшою мірою в позакласних та позашкільних виховних заходах, у процесі самовиховання учнів. Причому з розширенням суспільно-політичних інтересів особистості підвищується потреба в їх реалізації, прагненні проявити соціальну активність, тобто бути патріотом.

1.3. Актуальність патріотичного виховання на сучасному етапі державотворення

Тенденції розвитку українського суспільства на сучасному етапі висунули на передній план проблему патріотизму як якості суспільства та якості особистості.

Система сучасного національного виховання зорієнтована, насамперед, на виховання громадянина, та саме вона має бути спрямована на розвиток патріотизму, національної та планетарної самосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, часткою якої є всі ми. Основи цієї проблеми висвітлені у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [20], Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [26], Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та

молоді [28]», проєкті «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні /2018 р.» [39] та ін. (*див. додатки А, Б, В, Г, Д*).

Готовність брати участь у соціально-політичному житті країни, усвідомлення, щодо покращення повсякденного життя залежить від самих громадян та їх прагнення впливати на прийняття рішень на різних рівнях влади (від всеукраїнського до місцевого, від локальної громади до школи) є важливим компонентом патріотизму. Повага до інших людей, їх прав і свобод, здатність захищати свою думку та права, а також повага до законів своєї Батьківщини починаються з поваги до себе. Здатність відстоювати свої права базується на почутті власної гідності, а з точки зору відомого вітчизняного науковця І. Бега: «Людська гідність має бути зведена до рангу ядра моральної культури... Лише особистість у якої розвинене почуття власної гідності, може виявляти повагу до гідності інших» [8, 11].

Основні завдання патріотичного виховання обґрунтовані Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття) [20] та Концепцією Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [28] (*див. додатки Б, В*), зокрема: формування основ патріотичних почуттів; усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед батьками, колективом класу, і народом України; оволодіння цінностями та знаннями в галузі світового і народного мистецтва, музики, усної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел; забезпечення комплексності патріотичної освіти і виховання в середній школі; Наповнення викладання загальноосвітніх предметів патріотичним змістом; впровадження в практику шкільного життя суспільнозначимих доручень; ознайомлення учнів з народною творчістю, національним мистецтвом народу України; взаємодія школи з центрами відпочинку, музеями та бібліотеками тощо.

«Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» зазначає, що одним із покликань української національної системи освіти і виховання є завдання пробуджувати і виховувати в кожній дитині, підлітка і

юнака патріотичні якості, цінності, а саме: «любов до батька і матері, родичів, своїх предків, рідної природи, землі; любов до рідної мови, культури, народу, пошани до його історичного минулого, національних традицій і звичаїв; глибоке усвідомлення своєї національної приналежності, відчуття єдності з представниками своєї нації; турбота про добре ім'я своєї сім'ї і своїх друзів, збереження людської і національної гідності, честі; активна діяльність з метою розвитку рідної культури, мистецтва, науки, демократії, державотворчих процесів; боротьба за підвищення духовності і добробуту всіх українців, представників національних меншин України; синівська любов до України-Батьківщини, готовність захищати від ворогів рідну землю, здатність на подвижництво, героїчні справи в ім'я свободи і незалежності України; готовність боротися з неправдою, злом, потворністю в будь-яких формах, спростовувати антиукраїнські, антинаукові версії, ідеї, шкідливі і ворожі для нашого народу, батьківщини» [28].

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено завдання громадянського виховання. Одне з них: «формування в молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття приналежності до світової спільноти» [27, 6].

Важливе значення мають основні виховні завдання загальноосвітньої школи, визначені «Концепцією Національно-патріотичного виховання дітей та молоді», зокрема: патріотичне виховання як основа духовного розвитку особистості, складова частина національного світогляду і поведінки дитини щодо ставлення до рідної країни, до всіх націй і народів; патріотичне загартування як могутній стимул у боротьбі за розбудову нової незалежної України, духовне оновлення суспільства, формування високої етики міжнаціональних стосунків; розвиток моральних почуттів і рис поведінки, а саме: любові до Батьківщини, активної праці, спрямованої на примноження трудових традицій, звичаїв свого народу; шанобливе ставлення до

історичних пам'яток, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави [28, 5].

В умовах українських реалій, коли Україна ціною життя Героїв Небесної Сотні, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання молоді.

Цілі покоління українців були виховані в дусі відчуження від рідної землі та національного самозречення. В нас формували почуття національної меншовартості, покривдженості, комплексу неповноцінності, навіювали переконання в перевазі «старшого брата». Навмисне поширення російськомовної літературної та музично-пісенної продукції, висвітлення неправдивої історії, висміювання українського характеру і традицій формувало явище етноциду. Наш народ намагалися позбавити усіх ознак культурної та духовної самостійності.

Сьогодні єдиний шлях повернення державності - громадянсько-патріотичне виховання молоді. Патріотизм у сучасному розумінні – це відчуття того, що в моєму місті, в моєму навчальному закладі, країні мене стосується, що залежить від мене. «Я – творець майбутнього своїх дітей і онуків» [22].

Патріотизм – це одна із якостей людського характеру. Він, подібно до любові, керує людською свідомістю, заставляючи робити великі і малі вчинки в ім'я своєї батьківщини. Патріотизм – величний вияв нескінченної любові до рідного краю. Патріотизм, як і честь виховує великих, сильних людей, які не рахуються з ціною свого життя й здатні пожертвувати ним заради рідної землі. Патріотизм породжує впевненість у собі, волю в перемогу, віру в свою націю, свій народ, він перетворює звичайну людину в безстрашну машину, яка не відчуває страху і болю, йдучи впевнено та безстрашно до своєї мети. Тоді мета патріота стає метою усього народу.

Патріот живе в єдності зі своїм народом, він живе своїм народом, адже життя народу стає його життям.

А що ж таке патріотичне виховання?

Патріотичне виховання – це планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго ставлення до Батьківщини.

Таке виховання включає розвиток любові до своєї країни, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальності за природу; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Патріотичне виховання в українській школі під час проведення навчальних занять, через систему виховних заходів, гурткову роботу, проведення екскурсій, написання науково-дослідницьких робіт. Класні керівники у своїй роботі керуються Конституцією України, Концепцією Національно-патріотичного виховання, Національною програмою «Діти України», нормативними документами, наказами, розпорядженнями Президента України, Міністерства освіти і науки, обласного та міського управління освіти [32].

Провідна роль у вихованні молоді належить українській мові як духовному стержню нації. Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді. Розуміння учнями процесу повернення до рідних коренів, витоків

українства, національного самоствердження і саморозвитку вже є проявом патріотизму. Студентська молодь має усвідомити, що без оволодіння державною мовою неможливо стати повноцінним громадянином своєї держави, патріотом України та й просто інтелігентною людиною, кваліфікованим спеціалістом будь-якої галузі господарства. Актуальними сьогодні є думки І. Огієнка та В. Сухомлинського про те, що до найважливіших ознак нації належить рідна мова, а з нею витворена культура, яка стає душею нації, її духом. Зокрема, В. Сухомлинський зазначав, що в руках педагога слово є могутнім виховним засобом, яке здатне піднести, звеличити людину в її власних очах, утвердити її патріотичну свідомість і громадянську гідність, на все життя відкрити в її серці невичерпні й вічні джерела любові до своїх предків.

Сьогодні в загальноосвітніх закладах велика увага приділяється збереженню і примноженню духовних цінностей, культурних національних традицій, шанобливому ставленню до української мови. Свідченням цього є такі щорічні заходи, як тематичні вечори вшанування видатних українців, «Дні української писемності та мови», «Дні рідної мови», літературно-музичні композиції до дня народження Т.Г. Шевченка, Лесі Українки, конкурси читців поезії, студентських творчих робіт, дослідження родоводу, фольклору рідного краю.

Учні ЗОШ щороку беруть участь в Міжнародному конкурсі знавців рідної мови імені Петра Яцика, мовно-літературному конкурсі учнівської і студентської молоді імені Тараса Шевченка, обласному конкурсі читців «Мій любий краю».

Стрижневим моментом системи формування патріотичних якостей повинні стати історичні традиції перемог українського воїнства, самопожертва в ім'я захисту Батьківщини. Знання і дотримання традицій народу не можливе без хорошого знання історії Вітчизни, а саме: доби Київської Русі, доби Козаччини, Другої світової війни. Особливого значення

набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху, зокрема, у ХХ-ХХІ століттях це ОУН, УПА, дисидентський рух, студентська Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності. Небайдужими залишають молодь історичні приклади прояву патріотизму однолітків (бій під Крутами, національний молодіжний рух в західній Україні, «живий ланцюг» на підтримку незалежності України у 1990 році, участь студентства в подіях Майдану та російсько-українській війні).

Живим прикладом мужності і героїзму є захисники України, що боронили країну в минулому і зараз обороняють нашу державу від російської агресії. Викладачі нашого навчального закладу без вагань стали на захист рідної землі. Сьогодні ми пишаємося такими іменами, як Олександра Щербанюка і Василя Аксенина, Віктора Редькіна і Леоніда Петихачного, Івана Дяконюка та ін. Загиблих Захисників України. У навчальних закладах створюють Дошки пам'яті випускників, які загинули героїчною смертю в битві за волю на східному кордоні України.

Своєрідним протестом учнів та вчителів на російську агресію стають патріотичний флешмоб «Єдина Україна», всеукраїнський захід «Марш єдності». Учнівські колективи беруть участь у міських заходах вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні, добровольчого українського корпусу «Правий сектор». На честь загиблих в російсько-українській війні були висаджені саджанці червоних дубів на Алеї пам'яті міста й області.

Окремої уваги заслуговує сучасна волонтерська діяльність. Усі долучаються до акції збору медикаментів, теплих речей, продуктів харчування для воїнів, закупки військової амуніції для учасників АТО. Напередодні великодніх свят проводяться акції щодо виготовлення оберегів для воїнів та великодніх кошиків, аби створити атмосферу домашнього затишку у військових окопах.

Як відомо, велике починається з малого. Любов до України починається з любові до рідного дому, рідної малої батьківщини. Створені руками дітей великодні композиції повертають нас обличчям до нашого коріння, нашої щирої української душі і народної творчості.

У навчальних закладах панує національний дух, усі урочисті заходи проводяться з використанням національної і державної символіки, українського традиційного одягу. Класні керівники на виховних годинах відкривають перед молоддю яскраві сторінки історії української держави, вчать учнів розуміння і необхідності дотримання норм і принципів чинного законодавства України, поваги до прав і свобод інших людей, шанобливого ставлення до державних символів. Зокрема, актуальними є виховні заходи «Українська державність: віхи історії», «Я-нащадок великих козаків», «Національні святині і символи моєї держави», «Конституція України: права і обов'язки», «І пливе наш синьо-жовтий шлях (історія символів України)», «Символіка України: минуле і сучасне» та ін.

Педагогічний колектив спрямовує свої зусилля на виховання учнів у дусі патріотичного обов'язку, готовності до військової служби. Патріотизм в Україні традиційно завжди мав духовні корені, насичені Православною вірою, яка вчить нас любити Батьківщину, як рідну матір, а якщо треба буде, то захищати її до останньої краплі крові.

Сьогодні, у час війни, нерідко спостерігаємо випадки відмови щодо виконання святого для кожного громадянина військового обов'язку. Тому, аби сформувати у молоді моральний фундамент патріотизму, щороку для учнів нового набору проводиться військово-спортивний конкурс «Хочу в армію», виховні заходи для старшокурсників, що формують готовність юнаків до строкової військової служби: «Військовий обов'язок – справа честі кожного юнака», «Захист Батьківщини-святий обов'язок громадянина», «Ми - славні нащадки запорозьких козаків», «Славними шляхами Української повстанської армії», «Українська армія: історія і сучасність». Розвитку

інтересу до військової професії та служби в Збройних Силах України сприяють заходи до Дня захисника Вітчизни, Дня перемоги: зустрічі з учасниками бойових дій в Афганістані, колишній Югославії, воїнами-мироотворцями, ветеранами Великої Вітчизняної війни; військово-спортивне свято «Козацькому роду нема переводу». Учні опікуються ветеранами, надають їм постійну допомогу.

Вчителі початкових класів, фізичної культури та захисту України крок за кроком, вивчаючи принципи духовної моралі козаків, ставлячи учнів у позицію необхідності морального вчинку взагалі та здорового способу життя зокрема, навчаючи думати не поверхнево, а глибоко, духовно, підводять вихованців до того моменту, коли вони усвідомлять не лише розуміння глибокого духовного зв'язку із козаками, а й відчують у собі моральну потребу бути чесними, добрими, співчутливими, милосердними, турботливими, щирими. Ми глибоко переконані, що всі ці добрі справи національно мотивують, адже якщо молода людина гарно знає культурні народні традиції, поважає і дотримується їх, дійсно любить свою Батьківщину, готова захищати її, то її важко уявити деградованим п'яницею, крадієм, розпусником або наркоманом, вона не може бути безсовісним бандитом, злодієм, убивцею. За характером така людина не може бути зрадником.

У початкових класах предмети, сповнені ідей національного виховання й патріотичного циклу, зокрема, представлені наступним чином: мова і читання, я досліджую світ, виховна робота, музика, фізкультура. На уроках рідної мови і читання діти виховуються красою слова, адже саме словом педагог намагається пояснити сутність патріотичного виховання, передати любов і повагу до рідного слова, материнської мови, до краси народнопоетичної творчості тощо. Педагогічними умовами патріотичного виховання особистості є: розкриття та усвідомлення вчителями емоційно-почуттєвого потенціалу художнього твору; моделювання відображених у

казці естетичних почуттів шляхом реалізації сюжетно розумових ігор та драматизації, народних рухливих ігор [40, 5].

Тож, «мета патріотичного виховання особистості – формування духовного багатства людини майбутнього громадянина рідної держави, яка глибоко розуміє і відчуває красу довкілля і прагне до творчого перетворення дійсності» [40, 5]. Самостійне прагнення до прекрасного творення прекрасного – це дієва сторона патріотичного виховання.

Отже, патріотичне розуміння світу передбачає насамперед збудження позитивних почуттів дитини, які поступово трансформуються у властивості особистості. Це характерне для шкільного віку, у період активного розвитку мислення. Тому школа з перших років навчання має максимально використовувати можливості навчального предмета для збагачення патріотичного досвіду дітей. Особливо варто звернути увагу на ті дисципліни, які безпосередньо пов'язані з мистецтвом, фізичним вихованням [2].

Величезні завдання в справі патріотичного виховання особистості підростаючого покоління покладені на сучасну школу, яка покликана виховувати всебічно розвинену особистість, людей великої душі, навчити своїх вихованців бачити прекрасне у довкіллі, у вчинках людей, людських стосунках і керуватися у своєму житті високими благородними ідеалами. Завдання школи полягає і в тому, щоб почуття прекрасного і краса, створені за багатовікову історію, стали надбанням кожного людського серця. Саме вчителі прищеплюють цю красу учням. Вони прагнуть зробити так, щоб з малих років дитина переживала красу слова у художньому творі, щоб її хвилювали і опис природи, і зображення духовного світу героїв. Бо учень, який в дитинстві багато разів переживав красу слова, прагне передати словами свої заповітні думки. Кожен учень повинен захоплюватись красою в усіх її проявах; тільки за цієї умови у нього утверджується бережливе, дбайливе ставлення до того предмета, джерела краси, природи, який вже

збудив захоплення, залишив в його душі слід. Патріотичні почуття пробуджує краса рідного краю, природи, яка входить у життя людини як елемент її духовного світу.

Складні кризові процеси, які нині відбуваються в державі, створили передумови певного згортання патріотичного виховання дітей. Беручи до уваги факти, що спостерігають всі в житті країни, педагоги повинні розуміти, що патріотичне виховання має охоплювати, всі сфери життєдіяльності учнів, бути неперервним, мати комплексний характер [2].

У процесі патріотичного виховання підрастаючого покоління стикаємося також з проблемою національних меншин в Україні. Практика міжнаціонального спілкування визначається у нас на державному рівні, зокрема Законом про національні меншини, політикою відродження їхнього культурного життя, освіти, духовності тощо. Українці – нація, пройнята християнським духом терпимості, щирості, прощення. Патріотизм державного рівня повинен знаходити місце і для представників національних меншин, бо патріотом України може і повинен бути кожен її громадянин, незалежно від національності. З цього приводу українська педагогіка дотримується заповіту Г.Ващенка, який писав; «...Треба пам'ятати, що на теренах України живуть і інші народи. З ними нам доведеться співпрацювати, а це можливе лише за умови справедливого ставлення до них, при якому захищаються права українського народу, але разом з тим не порушуються законні права інших народів» [9, 27]. А тому «український народ має спричинитися до побудови політичного і суспільного життя не на засадах егоїзму, насильства й експлуатації, а на засадах справедливості і гуманізму» [9, 25]. Справжньому патріоту при високому почутті власної гідності чужа дріб'язкова чванливість, почуття зверхності над іншими народами.

Другий бік проблеми – це ставлення національних меншин до української державності. Очевидно, що національне виховання дітей,

представників національних меншин, буде постійно здійснюватися на тлі природної суперечності, яка визначається ставленням національних меншин до нації державної. Головними чинниками, котрі виступають носіями таких настроїв і прагнень, є сім'я, а за умов компактного поселення національної меншини – громада. Власне їх ставлення – сім'ї і громади – до української нації, держави і т.д. позначається на характері національного виховання таких дітей, з одного боку, громадянська лояльність батьків щодо держави передається дітям, а з другого – саме національною активністю батьків і громади визначатиметься прагнення дітей до засвоєння своїх культурно-національних вартостей.

Звичайно, своє слово мусить сказати і держава. Вона повинна підтримувати культурно-національні прагнення національних меншин, як це, наприклад, робиться в Канаді, надавати громадам право відповідно впливати на свої школи. Водночас держава має право очікувати і позитивного «кінцевого» результату національного виховання: вихованець національної школи врешті-решт повинен вирости патріотом України. І якщо намагання державної системи освіти зробити з росіянина «українця» (в національно-етнічному сенсі) є порушенням прав людини, то прагнення щоб і росіянин, і єврей, і поляк поруч з українцем були відданими громадянами і патріотами України, шанували закони і традиції народу, на землі якій живуть, є цілком правомірним [1].

Але патріотизм не має нічого загального, із замкненням людини у вузьких національних інтересах. Щирий патріотизм у своїй природі гуманістичний і містить у собі повагу до інших народів і країн, до їх національних звичаїв і традицій, до їх самостійності і незалежності, нерозривно зв'язаний з культурою міжнаціональних відносин. Якщо ці відносини сформовані, вони мають велике значення в моральному розвитку особистості і сприяють підтримці доброзичливих і дружніх зв'язків між різними народами і країнами, твердженню у свідомості кожної людини

розуміння величезної значимості загальнолюдських цінностей і ідеалів у прогресі суспільства. У цьому змісті патріотизм і культура міжнаціональних відносин найтіснішим чином зв'язані між собою, виступають в органічній єдності і визначають моральну значимість особистості.

Для осмислення сутності патріотизму і культури міжнаціональних відносин необхідно мати на увазі, що історичний генезис (від гр. *genesis* - походження) цих якостей зв'язаний з утворенням і зміцненням окремих держав у їхній боротьбі за свою самостійність і національну незалежність. У цьому змісті патріотизм і культура міжнаціональних відносин є глибокими почуттями, що формувалися в людей протягом століть і тисячоріч.

Уперше слово патріотизм стало вживатися в період Великої французької революції 1789-1793 р. Патріотами тоді називали себе борці за народну справу, захисники республіки в протипагу, як тоді вважали, зрадниками і зрадниками батьківщини з табору монархістів.

У словнику В.І.Даля значення цього слова трактується так: «Патріот – любитель батьківщини, вітчизнолюб, вітчизник». «Патріот, – говорить в іншому словнику, – людина, що любить свою батьківщину, віддана своєму народу, готова на жертви і здійснює подвиги в ім'я інтересів своєї батьківщини» [48, 302].

Приведені визначення дозволяють підійти до більш точного осмислення сутності патріотизму як моральної якості. Звернемося насамперед до його філософського тлумачення: «Патріотизм (від грец. *patris* - батьківщина) — моральний і політичний принцип соціальне почуття, змістом якого є любов до батьківщини, відданість йому, гордість за його минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси батьківщини [32, 391]. У лексичному ж значенні слово «патріотизм» означає «любов до батьківщини, відданість своїй батьківщині, своєму народу» [26, 4].

Як бачимо, у цих визначеннях акцент робиться головним чином на різних відносинах особистості до батьківщини. Але очевидно, що ці

відносини не можна звести тільки до моральних почуттів. Вони мають більш широкий зміст і містять у собі відповідну мотиваційну сферу особистості, патріотичну свідомість і поведінку і характеризують патріотизм як моральну якість. З цього погляду патріотизм можна визначити як таку моральну якість людини, яка виражається в його любові і відданості свого духовного зв'язку з нею, у потребі і прагненні в будь-яких умовах берегти її честь і достоїнство, практичними справами зміцнювати її могутність і незалежність.

Не менш складним є і поняття культури міжнаціональних відносин. Тут насамперед потрібно мати на увазі, що в лексичному значенні слово культура позначає «високий рівень чого-небудь, високий розвиток». З цього погляду культура міжнаціональних відносин є не що інше, як високий ступінь досконалості і розвитку відносин, що виявляються в міжнаціональних економічних і духовних зв'язках різних народів, у дотриманні визначеного морального такту і взаємоповаги людей різних національностей один до одного, у їх спілкуванні і неприпустимості будь-якої зневаги до мови, національним звичаям і традиціям інших народів.

З культури міжнаціональних відносин, патріотизм містить у собі: почуття прихильності до тих місць, де народився і виріс; поважне ставлення до рідної мови; турботу про інтереси батьківщини; прояв цивільних почуттів і збереження вірності батьківщині; гордість за її соціальні і культурні досягнення; відстоювання її волі і незалежності; поважне відношення до історичного минулого батьківщини й успадкування від нього традицій; прагнення присвячувати свою працю, сили і здібності розквіту батьківщини. До змісту культури міжнаціональних відносин варто віднести повагу до людей різних національностей; дотримання морального такту стосовно мови, національних звичаїв і традицій інших народів; прояв інтересу до досягнень культури і життя інших держав і народів; прагнення розвивати загальнолюдські цінності.

Отже, патріотизм складає найважливішу ціннісну основу будь-якого демократичного суспільства і виступає суттєвим внутрішнім мотивом для саморозвитку і розкриття всіх потенціальних соціальних можливостей в духовній, економічній і соціальних сферах життя суспільства.

Висновки до розділу 1

Отже, актуальність патріотичного виховання зумовлена тим, що нині основним завданням системи національної освіти є створення якісно нової моделі школи гуманітарно-патріотичного спрямування, спроможної виховувати громадянина – патріота України. Для реалізації накреслених завдань варто створювати найбільш сприятливі педагогічні умови, знаходити оптимальні шляхи, форми, методи і засоби патріотичного виховання молодших школярів.

Патріотизм і культура міжнаціональних відносин мають вагомe значення в соціальному і духовному розвитку людини. Вони виступають як складові елементи його світогляду і відносини до рідної країни, інших націй і народів. Тільки на основі почуттів патріотизму, зміцнюється любов до батьківщини; з'являється почуття відповідальності за її могутність і незалежність, збереження матеріальних і духовних цінностей, розвивається шляхетність і достоїнство особистості.

Видатний педагог К.Д. Ушинський вважав, що патріотизм є не тільки важливим завданням виховання, але і його могутнім освітнім засобом. «Як немає людини без самолюбства, – зазначав він, – так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його дурними природними, особистими, сімейними і родовими нахилами» [49, 102].

Тому мета виховної діяльності з патріотичного виховання в навчальних закладах України на сучасному етапі – виховати молодь гуманною, творчою, відповідальною, з активною життєвою позицією, яка могла б реалізувати

себе. Без пробудження таких моральних феноменів, як патріотизм, обов'язок, совість, почуття власної гідності, працелюбність навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в країні.

Ми погоджуємося з думками видатних педагогів та закликаємо розуміти і розглядати патріотизм як таку моральну якість людини, що виражається в любові і відданості, у духовному взаємозв'язку, у потребі і прагненні берегти її честь і достоїнство, власними практичними справами зміцнювати її могутність та незалежність!

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Аналіз змісту навчального матеріалу як засобу патріотичного виховання молодших школярів

Національно-культурне відродження України передбачає зростання ролі курсу виховної роботи в навчально-виховному процесі навчального закладу. Важливого значення набуває відродження народних традицій, ознайомлення учнів з надбаннями народної культури, оволодіння технікою народних ремесел [13].

У загальній системі роботи загальноосвітньої української школи щодо формування особистості учня домінуючим є навчальний процес, оскільки це, з одного боку, період загальноосвітньої підготовки, а з другого – один з етапів формування соціальної зрілості.

Молодші школярі отримують знання частіше всього у вигляді образних уявлень, первинних понять та ідей. Кожний навчальний предмет розкриває оточуючий світ у специфічній для нього формі. На різних уроках діти бачать світ різносторонньо, зміст кожного уроку – нова сходинка в оволодінні методами пізнання світу і нова сторінка із книги життя.

Домінуючою темою пізнання світу молодшими школярами під час вивчення усіх предметів є тема Батьківщини. Любов до Вітчизни і прагнення, принести їй користь — головні критерії нагромадження дітьми морально-естетичних і соціальних цінностей. У процесі навчання знання про Батьківщину збагачуються, а разом з ними поглиблюються і патріотичні почуття учнів, формується правильне ставлення до природи, суспільних явищ, до праці, до людей. А вчитель, який вміє виховувати знаннями, перетворює їх у засіб, за допомогою якого учні свідомо здійснюють нові

кроки у пізнанні довкілля. Патріотичні почуття належать до найбільш складних проявів ідеології і тому ще не дуже глибоко розвинуті у молодших школярів. Незважаючи на те, що дитина багато чує про Батьківщину, сама вживає це слово, читає вірші, і розучує пісні, її уявлення про Батьківщину ще не чіткі. І поки в неї відсутня система знань, поки у неї ще не глибоке оцінне ставлення до доброго і корисного, поганого і шкідливого, до того часу вона не зможе усвідомити себе частиною рідного народу [23, 4-5].

На конкретних прикладах, використовуючи матеріал з героїчного минулого і сучасного життя українського народу, вчитель може і повинен показати учням, що герої — це звичайні люди, які створюють матеріальні і духовні цінності, розкрити дітям зміст національного патріотизму, який проявляється насамперед у свідомому і творчому виконанні своїх обов'язків перед народом і державою. Патріотична діяльність у тому і проявляється, що вона спрямована на створення певних цінностей, які необхідні, нашому суспільству. Виховання у дітей здатності створювати цінності для інших, жити інтересами суспільства і колективу, готовності до здійснення значимих вчинків і дій є однією з основних умов формування патріотичної спрямованості особистості школяра. На цю обставину звертав увагу і В.О. Сухомлинський. «Суть цієї складної і цікавої роботи, — писав він, — в тому, що вихованці постійно створюють речі, багатства, цінності, обставини, залежності, мета яких — радість для людей, щастя для людей і лише тому радість для мене, благо для мене, краса для мене, щастя для мене». І далі наголошував: «Чим глибше в душу дитини ввійшли тривоги, хвилювання, турботи про благо, щастя, красу, радість для людей, суспільства, тим тонша її емоційна чутливість до власної поведінки» [44, 5].

У зв'язку з цим учителю в процесі навчання і виховання підростаючого покоління необхідно:

- формувати патріотичні ідеали і перетворювати їх з об'єкту захоплення в конкретний приклад, що спонукає до наслідування;
- надавати педагогічну допомогу учням у формуванні ідеалів з метою розвитку у них здатності виділяти характерні якості патріотичного ідеалу і усвідомлення можливості брати приклад з них у повсякденному житті, а не тільки при певних умовах і обставинах;
- створювати емоційну захопленість патріотичним ідеалом, перетворювати його в дійсне джерело поведінки; систематично створювати на уроці такі ситуації, в яких учні мали б можливість здійснювати свої наміри наслідувати обраному ідеалу [39, 4].

Найбільш благодатними для формування почуття патріотизму у молодших школярів є предмети гуманітарного, природничого та естетичного циклу.

Розглянемо уроки гуманітарного циклу у плані їх ефективності, щодо розв'язання даної проблеми. Варто відмітити, що сучасні молодші школярі мають змогу навчатися за новими програмами і відповідно, за новими підручниками, які у значній мірі відповідають вимогам сучасності, а також надають велику допомогу педагогам у навчально-виховному процесі, зокрема, у формуванні почуття патріотизму в дітей. Так, нами було проаналізовано новий підручник для читання (2-4 кл) за авторством К. Пономарьової. Наведемо, як приклад, його відсоткову наповнюваність фольклорним матеріалом та матеріалом для читання.

Особливо цікавим з точки зору проблеми, що розглядається, можуть бути підручники для роботи з дитячою книжкою для початкових класів, інтегровані крізь призму українознавчого матеріалу. У свою чергу матеріал «Читальні» згрупований тематично відповідно до пір року: «Осінь», «Зима», «Весна», «Літо» і органічно пов'язаний із системою знань, що передбачені іншими навчальними дисциплінами — рідною мовою, читанням, математикою, образотворчим мистецтвом тощо.

До кожної теми вдало дібрані приклади мовно-літературної класики в підручниках інших авторів: «Осінь така мила» П.Тичини, «Зимня пісенька» Л.Глібова, «Новорічна ялинка» М.Рильського, «Вечірня пісня» В.Самійленка, «Метелики» Олександра Олеся, «Веснянка» П.Грабовського, «Ластівка» Б.Грінченка, «Тече вода з-під явора» Т.Шевченка, «Вишеньки» Лесі Українки, «Кіт-воркіт» А.Малишка та ін. Названі тексти ознайомлюють наймолодших читачів з красою рідного краю, неповторною природою України і водночас виступають джерелом естетичної насолоди і морального збагачення дітей.

Сьогодні переживаємо процес формування почуття етнічної цілісності всього українського народу, згуртування його як певної історичної спільності на шляху утворення Української держави. А тому одним з найважливіших завдань школи повинно стати виховання такої особистості, яка б почувала себе частиною нації, виявляла свою причетність до її історії, традицій і культури, її духовного життя. «Жити в Україні, – стверджує О.Є. Гордійчук, – це значить обов'язково знати українську культуру, її літературу, в якій знаходять своє вираження історія народу, його моральні цінності, ідеали, традиції, звичаї, його ментальність, національний характер» [17, 7].

У цьому зв'язку тексти «Читальні» особливо яскраво репрезентують українознавчий аспект мистецтва слова, інтеграцію мовно-літературної класики з природознавством та Історією. Так, ознайомлюючи дітей з Карпатськими і Кримськими горами, красою полонин, південних степів України, з найбільшими її річками — Дніпром, Десною, Південним Бугом та іншими, з флорою і фауною нашої країни, упорядник підручника виокремлює, як правило, реалії українського побуту, природи. Це, зокрема, криниця, верба, калина, барвінок, ластівка, журавель, лелека, жайворонки тощо.

Однією з перлин нашої літературної класики є поезія Б.Грінченка «Ластівка», яка дає змогу учням засвоїти не лише знання про природу, а й

про вірування та звичаї наших прашчурів, ознайомлює найменших читачів з реалістичною символікою українців. Посилують народознавчий аспект сприйняття літературного твору малюнки художника В.Гринька і народні прислів'я: «Ластівка день починає, а соловей кінчає», «Погана та пташка, якій своє гніздо не мило» тощо.

А письменники Г.Кирпа та Д.Чередниченко, які обрали собі один спільний псевдонім Оксана Верес, «Ластівкою» назвали свій підручник — читанку для 2 класу (К., 1992). Вступне «Слово до дитини» в згаданій навчальній книзі та заключний «Лист до ластівки» теж написані в фольклорному стилі зі збереженням елементів народної символіки. Надзвичайно цінними є дані підручники, хоча вони сьогодні не використовуються для класного читання в початковій школі.

Подібну функцію формування в учнів знань про природу рідного краю, народні обереги, назви тварин і рослин, їх вшанування виконують художні твори про журавля («Облітав журавель» П.Воронька, «Довгоногі косарі» М.Познанської), жайворонка («Жайворова пісня» І.Білого), барвінок («Барвінок» Н.Забіли)т.ін.

Персоніфіковані образи барвінку, явора, калини, дуба, лелеки, коня, корови годувальниці тощо дуже часто зустрічаються у фольклорі, а тому включення до підручників з читання художніх творів саме про українську природу, типові реалії з життя та побуту нашого народу не просто можливе, а вкрай необхідне. Виховання свідомого громадянина, істинного патріота починається з засвоєння дітьми народного досвіду, духовних надбань своєї нації.

У контексті сказаного інтегрований зміст предметів мова і читання дає змогу засвоїти як теоретично так і практично знання про Україну, наш народ, його культуру і спосіб життя, формувати творчу особистість. Матеріал сучасних підручників з мови присвячений пропедевтиці найголовніших біблійних образів та понять («Життя Ісуса Христа», «Десять Божих

заповідей» тощо), висвітленню яскравих постатей в історії українського народу («Запорозькі козаки», «Народні герої», «Великий Кобзар», «Поєдинок з танками», «Свято нашої незалежності» та ін.). І, нарешті, слід зазначити і про широко представлені різноманітні жанри дитячого українського фольклору: колискові пісні, загадки, казки, колядки та щедрівки, заклинки, веселити, скоромовки, лічилки, спотиканки, чистомовки тощо. Опрацювання народнопоетичних перлин спрямоване на розвиток вимовних навичок дітей, рухомості мовного апарату, формування інтелектуальної сфери молодших школярів, їхніх моральних, якостей – здатності співпереживати з дійовими особами творів, співчувати їхній біді, бажання прийти на допомогу; розвитку уяви, фантазії та вихованню.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що в сучасних підручниках з читання, зокрема, національний компонент, має стати основою для інтегрування змісту різнопредметних знань і виховання розвиненої особистості. Завдяки підручникові нового покоління молодші школярі зможуть засвоїти базовий рівень умінь і навичок читати, лічити, розв'язувати задачі, а також формувати знання про спосіб життя, народні мистецтва, культуру рідного краю, України, її історичне минуле й сучасне, національні традиції, символіку, звичаї, обряди. Крім того, робота за таким підручником, сподіваємось, дасть змогу зекономити навчальний час, характеризуватиме процес навчання якісно новими властивостями, розвивальними за суттю [35, 45-48].

Українська мова — це душа нашого народу, і в процесі національно-духовного відродження їй належить особливе місце. На уроках рідної мови, виховуючи патріотизм, доцільно широко використовувати фольклор — духовну спадщину народу. Так, вивчаючи тему «Узагальнення знань про розповідні, питальні, спонукальні речення» (2 клас), можна використати на уроці українські народні пісні, загадки, потішки. Для прикладу наведемо

фрагмент уроку, який пропонуємо розпочати читанням віршів Т.Г. Шевченка та запитаннями до них.

1. Читання вірша і постановка запитання.

*Учітєся, брати мої, думайте, читайте,
і чужому научайтєсь, й свого не цурайтєсь...*

2. Робота за змістом прочитаного.

— Як ви розумієте цей вислів?

— Яке це речення за метою висловлювання?

— Які слова спонукають до дії?

— Запишіть їх (*учітєсь, читайте, научайтєсь, не цурайтєсь*).

Варто, щоб всі завдання, підпорядковані основній темі уроку, були цікавими для дітей, заохочували до роботи. Зокрема, великий інтерес викликають у дітей паремії. І не дарма, адже пареміографічний фонд українського фольклору – це високохудожній дидактичний матеріал, який повинен більшою мірою використовуватись учителями, оскільки у ньому зафіксований багатовіковий досвід народного виховання. Видатний педагог К.Д.Ушинський, високо оцінюючи виховну спрямованість цього жанру, в статті «Перша книга після азбуки», писав, що в прислів'ях, «...як у дзеркалі... відтворені всі сторони життя народу: домашня, родинна, рільнича, його потреби, погляди на природу, на значення усіх явищ життя» [36, 95]. Народні прислів'я вражають нас своєю влучністю, лаконічною поетичною формою, багатством змісту, високою концентрацією думки. Тому вчителям варто використовувати прислів'я та приказки не лише з виховною, а й з певною навчальною метою, здійснюючи при цьому розвиток пізнавального інтересу школярів. Формуванню в них свідомого розуміння змісту прислів'я сприятиме аналіз за таким, наприклад, планом:

- Що означає дане прислів'я?
- Про яких людей у ньому йдеться?
- Чого вчить нас народна мудрість?

- Від чого застерігають згадані приказки?
- Що схвалюють, а що засуджують?
- Що рекомендують, а що забороняють?

Виділяємо і прислів'я, що дають можливість виховувати почуття патріотизму у школярів:

1. Батьківщина - всім матерям мати.
2. Батьківщина - мати, умій за неї постояти.
3. Людина без Батьківщини - як соловей без пісні.
4. До свого роду хоч через воду.
5. Нема в світі кращого, як родина, то вам скаже і дитина.

Прислів'я і приказки допоможуть формувати не лише духовно-моральний світ дитини, а й оволодіти мовленнєвим етикетом, підвищать інтелектуальний рівень і національну свідомість школярів, розвиватимуть почуття національного патріотизму [16,17].

2.2. Основні форми та методи патріотичного виховання у виховній роботі початкової школи

Українське національне виховання – давня традиція народу, що зародилась, шліфувалась й зміцнювалась, пройшовши суворі випробування, упродовж тисячоліть нищення власного національного ґрунту, творчо увібравши в собі кращі елементи європейської педагогічної культури.

Одним із завдань початкової ланки освіти є виховання в громадян національних почуттів. Засобом для цього є уроки мови (української мови, читання), «Я досліджую світ», фізичної культури виховні заходи, свята, ранки тощо.

Матеріал уроків читання, виховної роботи – це історія вірувань, що існували на нашій землі, це наша духовна культура, історія звичаїв, обрядів, пісень, свят, виміру часу і матеріальна культура, бо і у вибір прожиткових

речей, і господарювання, творення житла чи поселення вкладалися національна душа [21, 4].

Така система виховання повинна охопити всі вікові групи та прошарки населення, відзначатися науковістю, дохідливістю, індивідуальним підходом, урахуванням психологічних особливостей людей різних національностей, толерантним ставленням до них.

Завдання вчителя початкових класів – чітко уявляти процес формування і становлення національної свідомості і самосвідомості дитини. Цей процес має декілька етапів, які накладають на дитячу свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст. Перший етап, що є основою патріотизму, — це «етап етнічного самоусвідомлення. Етнізація дитини починається з раннього життя в сім'ї, з маминої колискової, і з бабусиної казки, з участі дитини у народних звичаях і обрядах, із народної пісні, з причетності до процесу народної творчості» [39, 5].

У школах України поширюються нові форми виховної роботи, які культивують любов до рідного краю, свого народу, домівки батьків, оберегів національної культури. Такі форми традиційно носять назви ранок, свято, зустріч, але їм передують тривала підготовка, вони проводяться за спеціально підготовленим і розробленим сценарієм і є спільною творчістю педагогів і вихованців, в центрі якої — рідний край, суверенна Україна (*див. дод. Е*).

Така робота не закінчується проведенням окремого заходу, а є ніби стартом для інших видів діяльності. При проведенні таких форм роботи традиційним є використання засобів народної педагогіки, зокрема українських народних казок, прислів'їв, приказок, загадок, ігор, розваг, легенд, переказів тощо. Ці форми є засобом вираження настрою, ідей, переконань людини. Вони не лише символічно відображають і поглиблюють почуття, а й значною мірою облагороджують їх, розвивають почуття національного самоусвідомлення.

Цікавою в цьому плані для дітей є краєзнавча робота. Учні збирають легенди, перекази, які проливають світло на суть і характер історичних фактів і подій. Оскільки краєзнавча робота нерозривно пов'язана з історією народу, розвитком рідного краю, мови і т. п., то вона розкриває певний зміст подій, стає джерелом знань про ту чи іншу історичну епоху.

Зокрема, учні 1-4 класів під керівництвом вчителів вивчають історичні пам'ятники рідного краю: історію назв вулиць і краєзнавчих об'єктів, роблять їх описи. Зібраний матеріал використовується при вивченні рідної мови і літератури. Змістовні, емоційно забарвлені бесіди вчителів про рідну мову, цілеспрямовано підібрані тексти для вправ, теми для переказів і творів допомагають вихованню в учнів любові до України, гордості за її успіхи, повагу до людей праці, прагнення брати активну участь у житті країни.

Аналізуючи основні напрями виховної роботи в школі як важливої умови патріотичного виховання, виділяємо цілий цикл виховних заходів, що проводяться при організації краєзнавчої роботи з молодшими школярами, та форми, види, методи і прийоми її реалізації:

«Із знання свого родоводу». Діти готують розповіді про своїх матусю, тата, дідуся, бабусю, їхню працю; добирають вірші, вчать пісні; разом з педагогом готуються до ранків: «Свято матері», «Мій батько», «Тато, мама і я – це маленька сім'я», «Моя люба матуся – майстриня на всі руки», «Мій татко дасть раду всьому», «Мої мудрі дідусі й бабусі», «Братики й сестрички – мої помічники», «Шануй батька й неньку», «Без сім'ї – нема щастя на землі», «Чиє родинне дерево рясніше?», «За що я люблю свою бабусю?», «Дідусева мудрість стає мені завжди в пригоді», «Чи знаєш ти своїх родичів?», «Мій родовід», «Сімейні фотографії розповідають», «Чи зберігаються у вашій сім'ї дорогоцінні реліквії?», «Мої прабабусі та прадідусі», «Намалюємо родинне дерево», «Нашому роду – нема переводу» *(див. додаток Е).*

«Що в імені твоїм». Під час проведення даного виховного заходу необхідно розкрити історію походження імен, їх значення. До бесіди діти готуються заздалегідь, дізнаються, що означають їхні імена, імена батьків та інших членів сім'ї.

«Моя країна». Підготовка до свята включає в себе розучування віршів, пісень, оповідань, легенд про Київ, які допоможуть організувати виховні заходи на тему: «Рідний край де ми живемо, Україною зовем», «Символи української держави» (див. додаток Б), «Прагнення всіх народів України до вільного розквіту», «Ми всі українці — єдина сім'я», «У нас одна Батьківщина — наша рідна Україна», «Місто Київ — столиця України», свято «Як тебе не любити, Києве мій» (екскурсія до Києва /заочна оглядова).

«Козацький край». Розпочинаються урочистості бесідою про козаків, їхнє походження, місце проживання. Рекомендується провести «Свято козацького роду».

«Моє село». Учні разом з педагогом збирають легенди, перекази про історію свого села, його походження. Готуючись до проведення ранку учні оформляють книгу «Літопис мого села», під час роботи над якою організовуються екскурсії до центру села (міста), визначних місць села (міста), історичних пам'яток; діти доглядають за архітектурними пам'ятками (виходячи зі своїх можливостей), братськими могилами, пам'ятниками, іншими спорудами, що мають історичну пам'ять; знайомляться із сусідніми населеними пунктами, їх роллю, значенням, населенням, що проживає у даних містах (селах), їхньою національністю; наступним етапом є знайомство із фольклором (казки, загадки, приказки, прислів'я, легенди) тієї чи іншої національності. Пропонуємо проведення вікторин «Чи знаєш ти своє село?», «Зелені друзі мого краю» (дерева та кущі) — після відповідної екскурсії.

Виховання поваги до Конституції, державної символіки. У молодшому шкільному віці у дітей формується уявлення про національні символи України — Герб, Прапор, Гімн «Ще не вмерла Україна», початкове знання

про громадянство України, Конституцію та інші важливі закони нашої держави, про правила поведінки у школі, вдома, на вулиці. Перші уявлення про національну символіку учні отримують на уроках рідної мови. Вчитель наголошує, що вони символізують державну, політичну, економічну й національну незалежність України. Вірші, оповідання допоможуть першокласникам зрозуміти велич і невмирущість святинь рідної Батьківщини. Доцільно провести цикл бесід на теми: *«Чому наш прапор жовто-блакитний?»*, *«Про що розповідає наш Герб?»*, *«Як слухають Гімн України і гімни інших держав»*, *«Наша Батьківщина»*.

Формуванню національної самосвідомості учнів, вихованню любові до рідного краю сприяє ознайомлення з народною символікою України у процесі проведення таких заходів: *«Хліб як символ народного добра»* — бесіда педагога про значення хліба в житті людини; усний журнал *«Хліб у полі, пекарні, крамниці, на столі»*; читання і вивчення віршів, оповідань, казок про хліб, гра-вікторина *«Народна мудрість про хліб»* (з використанням загадок, приказок, прислів'їв про хліб); ранок *«Хліб усьому голова»*.

«Український рушник». Бесіда педагога про роль і значення українського рушника в житті людини; *«Кольорове розмаїття»* — виставка українських рушників, розповідь про кольорову гамму українського рушника; ранок *«Мамин рушник»*.

«Рослини-символи». *«Калина — символ України»* — бесіда педагога, розповідь учнів про калину, її значення в житті людини; читання та розучування віршів, пісень, казок, легенд, оповідань про калину; гра-вікторина *«Ой у лузі калина»* з використанням загадок, приказок, прислів'їв про калину; ранок *«Без калини нема України»*.

«Дерева-символи». Цикл бесід педагога про рослини, читання віршів, казок, розучування пісень; народні свята, пов'язані з даними рослинами; *«Квіткова символіка»* — цикл бесід педагога про квіткову символіку з

використанням відповідної наочності; «Квіти-легенди» — слухання легенд про квіти; практичні заняття «Наш квітковий край» — збирання насіння квітів, висадження квітів удома, біля школи і т.д.; екскурсія на луки «Миле серцю різнотрав'я»; підготовка і проведення свята «Квіти в українському віночку».

«Птахи України». Лелеки — наші друзі» – народні легенди про птахів; бесіда педагога, збирання і запис народних легенд і переказів дітьми; оформлення альбому «Лелеки, лелеки».

«Зимові свята». Велику роль у вихованні почуття причетності до свого народу, Вітчизни мають народні свята, звичаї, обряди, праця. Педагоги розповідають дітям про народні свята за порами року, організують участь дітей у них. Зокрема: «Різдво» (бесіда, розучування колядок, щедрівок); театралізоване свято «Роди, Боже, пшеницю, жито».

«Весняні свята». «Великдень»; «Серцем почути весну-чарівницю»; ранки-зустрічі з бабусями, дідусями, старожилами, розповіді про працю хлібороба, звичаї, обряди, пов'язані з приходом весни; «А вже весна, а вже красна» — весняні хороводи, ігри; фестиваль українських народних ігор.

«Літні свята». «Свято Івана Купала», «Купальські пісні».

«Осінні свята». «Осінь — літу кінець, усій роботі вінець» (з використанням осінніх звичаїв, обрядів, традицій).

«Мистецтво народних умільців». Знайомство з народними ремеслами та промислами — ефективний шлях залучення дітей до розвитку чудових традицій народних умільців. Цікаво і змістовно проходять ранки-зустрічі з умільцями; бесіда на тему «Витинанка — вид народного мистецтва»; практичні роботи виготовлення витинанок на тему «Вироби з соломи»; «В умілих руках лоза — не лоза, а кошик» (виготовлення виробів з лози); «Народний розпис» — знайомство з цим видом мистецтва і виконання найпростіших елементів, композицій народного розпису; оформлення виставки учнівських робіт; «Давні ремесла: тесляр, столяр, гончар, пічник,

коваль тощо» — зустрічі з цікавими людьми, знайомство з їхньою працею; «Народна іграшка» — бесіда про види народних іграшок, виготовлення іграшок з різного матеріалу: глини, дерева, тканини; зустрічі з майстрами народної іграшки; свято-виставка дитячих іграшок, розповіді про них [21].

При вивченні українознавчих тем з метою формування патріотичних почуттів в учнів молодших класів доцільно: вести пошук та впроваджувати на практиці нестандартні форми та методи роботи; співпрацювати із сім'єю; проводити всебічну роботу над розвитком мовленнєвого багатства учнів; вести дослідницьку роботу; співпрацювати з громадськими організаціями та культурно-просвітницькими установами; проводити краєзнавчі, етнографічні екскурсії; організовувати конкурси, огляди, фестивалі, етнографічні виставки, шкільні куточки та музеї.

Школа радості, краси пізнання і людських відносин – саме про це мріяв український педагог В.О.Сухомлинський, накреслюючи перспективні кроки розвитку національної школи. Критерієм діяльності такої школи мають бути прекрасне, досконале, виразне, цілісне, гармонійне. Ці критерії повинні стати керівними в оцінці всього, що відбувається в школі і що повинно здійснюватися в процесі спілкування учнів, їх навчання і виховання.

Для здійснення виховної роботи з формування в учнів патріотизму і культури міжнаціональних відносин необхідно добре осмислити сутність цього складного процесу. Виховання патріотизму є складовою морального формування особистості. Виховання патріотизму і культури міжнаціональних відносин це цілеспрямований процес включення учнів у різні види урочної і позаурочної роботи і стимулювання їхньої активності щодо вироблення в собі моральних якостей.

Однак для процесу виховання і формування патріотизму і культури міжнаціональних відносин необхідно знати не тільки, їхню сутність і зміст, але і ті, внутрішні, чи, як іноді їх називають, психологічні, структурні компоненти, що у своїй сукупності виступають як носії цих моральних

якостей. Як і в інших моральних якостях, у патріотизмі і культурі міжнаціональних відносин можна виділити наступні з цих компонентів: потребнісно-мотиваційний, інтелектуально-емоційний, поведінковий, і вольовий, розвиток яких вимагає специфічної методики виховної роботи.

Як уже відзначено вище, важливу роль у процесі виховання патріотизму і культури міжнаціональних відносин відіграє, формування і розвиток потреб, позитивних мотивів, зв'язаних з цими якостями.

Таким чином, коли мова йде про формування патріотизму і культури міжнаціональних відносин, суть навчально-виховної роботи в даному випадку повинна полягати в тому, щоб створювати такі педагогічні умови, що реально сприяли б збудженню у школярів цих внутрішніх протиріч, які спонукували б до розвитку в собі зазначених якостей. З цією метою учитель використовує різноманітні форми і прийоми класної і позакласної виховної роботи.

У системі навчальних занять школярі знайомляться з біографіями видатних учених, письменників, суспільних діячів, що залишили глибокий слід у патріотичному служінні батьківщині, своєму народу. Молодші школярі реально переживають почуття прихильності, до своєї землі, до батьківщини, коли вони займаються краєзнавчою роботою, організовують походи по рідному краю.

Формування в учнів інтелектуально-емоційного компоненту патріотизму і культури міжнаціональних відносин містить у собі збагачення учнів знаннями, розвиток мислення, а також почуттів, пов'язаних з любов'ю і відданістю батьківщині і культурі міжнаціональних відносин. Основними засобами в розв'язанні цих завдань є навчання і різні форми позакласної виховної роботи. Щоб ця робота була педагогічно ефективною, вона повинна бути змістовною, характеризуватися високою емоційністю і мати визначену внутрішню логіку. Насамперед потрібно формувати в учнів знання, про

рідний край і почуття прихильності до тих місцям, де вони народилися і вирости.

З цією метою в роботі з молодшими школярами проводяться бесіди на різні теми: «З чого починається Батьківщина?», «Я живу на Україні», «Ми малі українці» тощо. Уроки природознавства в початкових класах допомагають формувати в учнів уявлення, про природу рідного краю, діти ознайомлюються з тваринним світом даної місцевості, збагачують знання про природні ресурси, ландшафт і рослинний світ свого регіону.

Вивчення рідного краю повинно займати важливе місце в системі позакласної виховної роботи. Для цього використовуються екскурсії в природу, походи по рідному Краю, створюються куточки природи в школі, участь у роботі гуртка «Юний натураліст» і т.д.

Істотне значення має організація суспільно корисної діяльності школярів. Так, праця по самообслуговуванню в школі, виготовлення і ремонт навчального устаткування і наочного приладдя, участь у створенні навчальних кабінетів, ремонті шкільних меблів, робота на пришкільній ділянці виховують в учнів прагнення внести свій внесок у поліпшення шкільного життя, розвивають почуття відповідальності і самостійності, формують їх активне відношення до навколишнього.

Особливу роль і формування патріотичної поведінки відіграє діяльність учнів з охорони природи рідного краю. З метою вони залучаються до посадки і догляду за зеленими рослинами, наданню допомоги в підтримці чистоти і порядку в скверах і парках, на вулицях і площах сіл і міст. Під час літнього відпочинку в оздоровчому таборі школярі роблять допомогу в очищенні лісу від сміття, огороженні мурашників, у благоустрої джерел, виготовленні екологічних знаків-символів.

Істотною стороною збагачення школярів патріотичними почуттями є засвоєння ними історичного матеріалу про героїчне минуле нашого народу, його прагнення до зміцнення могутності рідної країни, його мужність у

боротьбі з іноземними загарбниками. Щоб ефективно використовувати зміст навчання для збагачення учнів знаннями з питань патріотизму, необхідно, щоб кожен учитель добре усвідомлював той конкретний матеріал з свого предмету, який варто використовувати при розв'язанні цієї проблеми.

Процес вироблення моральних уявлень в галузі патріотизму вимагає врахування вікових особливостей учнів. У молодших школярів формуються уявлення про державу, де вони народилися і живуть. Уявлення підлітків стають набагато ширші і глибші і з багатьох питань знаходяться на рівні моральних понять. Цілком природно, що чим багатші і яскравіші ці уявлення і поняття, тим успішніше виробляються в школярів оціночні думки і судження, розвивається їхня патріотична свідомість. Але стійкість і ступінь зрілості моральної свідомості досягається тільки тоді, коли знання учнів з питань патріотизму і культури міжнаціональних відносин здобувають форму особистих поглядів і переконань і виступають як мотиви й установи поведінки. А щоб надати виховній роботі емоційний характер з метою її глибокого впливу на свідомість і почуття учнів і вироблення в них відповідних поглядів і переконань, учителі повинні використовувати для цього яскравий фактичний матеріал.

Як відомо, засвоювані людиною знання по зазначених питаннях не завжди визначає відповідні цим якостям умонастрій і поведження. Тут багато чого залежить від того, якою мірою ці знання здобувають для нього особистісний зміст, пройшли через його емоційні переживання і перетворилися в керівні принципи (мотиви) його дій і вчинків. В особистісному плані ці принципи, чи мотиви, діяльності і поведження здобувають форму поглядів і переконань, формування яких і складає найважливіше завдання вихованій в учнів патріотизму і культури міжнаціональних відносин.

Цей процес представляє велику методичну складність і поєднаний з чималими практичними труднощами. Як уже відзначено, його складеними

елементами є наступні: порушення глибоких емоційних переживань, учнів у системі навчально-виховної діяльності з оволодіння ідеями патріотизму і культури міжнаціональних відносин, уміле використання позитивних прикладів глибокої патріотичної переконаності і включення їх у різноманітні форми дискусійної роботи, що сприяє поглибленому осмисленню розглянутих питань. Саме в такому напрямку здійснюється виховна робота в освітніх закладах за рішенням даної проблеми.

Однак стійкість і міцність поглядів і переконань досягається тільки тоді, коли забезпечується єдність інтелектуально-емоційних переживань і поведінки. Тільки ті переконання дієво визначають моральну спрямованість особистості, що втілюються у відповідних суспільно значимих справах і вчинках. Це вимагає такої організації виховної роботи, що сприяла б формуванню в школярів почуття патріотизму і культури міжнаціональних відносин.

Про успіхи у формуванні патріотизму і культури міжнаціональних відносин можна говорити тільки за умови, якщо у школярів виховати відповідні навички і звички поведінки, тобто власний досвід цих відносин. Усякий же досвід, як відомо, виробляється шляхом тривалих вправ в тих чи інших видах діяльності і поведінки. Ось чому необхідно залучати учнів у різноманітні види практичної діяльності, зв'язаної з проявом патріотизму і культури міжнаціональних відносин.

Висновки до розділу 2

Отже, важливим чинником формування патріотизму в молодших школярів є виховна робота в напрямку національно-патріотичного виховання в початковій школі.

Щодо визначення найбільш ефективних форм, методів, прийомів виховної роботи, то ефективним методичним прийомом формування патріотичних поглядів і переконань учнів є використання позитивних

прийомів патріотизму відомих історичних діячів, письменників, героїв національно-визвольних війн. Звичайно, подібні бесіди, дискусії і диспути не можуть проводитися занадто часто. Їх треба ретельно готувати, додавати їм високу змістовність для того, щоб кожна з них стала для учнів подією, що запам'ятається, глибоко закарбувалася в їх свідомості, торкалася їх почуттів. Не можна забувати, що для встановлення міцних поглядів і особливо переконань особистості дуже важливо, щоб вона виявилася в такій емоційно-інтелектуальній напрузі, яка залишила б глибокі сліди її потребнісно-мотиваційної сфери, визначила б спрямованість свідомості і стало нескоримою внутрішньою силою її життєвих устремлінь і ідеалів.

Чимало можливостей для формування в школярів патріотичної поведінки укладає, у собі туристично-краєзнавча робота. Особлива роль тут приділяється історико-етнографічним експедиціям з вивчення рідного краю, які ставлять перед собою мету: зібрати дані про історію свого села, з'ясувати й уточнити походження його назви; поговорити з народними умільцями і по можливості ознайомитися з їх діяльністю поповнити шкільний музей новими експонатами. Під час експедиції проводиться збір різноманітного матеріалу про народних умільців і художні вироби рідного краю; знайомство з жінками, що з давна займаються ткацтвом; огляд виставки картин одного із сільських жителів; розмови з митецьким різьбярем по дереву. Останнім часом загострився інтерес до історичних назв вулиць, села. А також до цієї роботи залучають батьки, що разом з дітьми збирають дані з теми «Твій родовід».

Формуванню патріотизму і культури міжнаціональних відносин сприяє також участь дітей у художньо-творчій діяльності, насамперед у літературно-драматичних композиціях, присвячених ювілейним датам рідного краю, читацьких конференцій, зустрічах з письменниками і поетами рідного краю, святах народної творчості тощо.

Такі форми роботи, використовувані в школах для організації практичної діяльності учнів з формування в них патріотичної поведінки і культури міжнаціональних відносин. Якщо ця діяльність носить регулярний і змістовний характер і органічно з'єднується з розвитком в учнів мотиваційної сфери й інтелектуально-емоційного компоненту патріотизму і культури міжнаціональних відносин, вона, безсумнівно, сприяє розвитку і зміцненню переконань і виробленню досвіду поведінки, пов'язаного з проявом і удосконаленням важливих моральних якостей.

І головне зрозуміти та усвідомити, що «як патріотичне, так і національне, і громадське виховання спрямовані на гармонійний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства – громадянина Української держави»!

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз літературних джерел, наукових праць вітчизняних учених дозволяє зробити наступні висновки:

Перед освітою України, яка стоїть на шляху демократичних перетворень, постають нові завдання. Одне з них – формування особистості патріота правового демократичного суспільства. З огляду на це активно напрацьовується науково-методичне забезпечення, створюються програми та підручники. У вихованні патріота велика роль належить початковій школі. Але для того, щоб учитель був спроможний свідомо працювати у цій галузі, йому потрібно чітко уявляти, в чому полягає сутність такого складного особистісного феномена, як патріотизм.

Патріотизм – багатоаспектне поняття. Це фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядна і психологічна характеристика особистості. У педагогічному плані патріотизм містить знання, переживання та вчинки; як інтегрована риса особистості – характеризується поєднанням в людині високих моральних чеснот, громадянської зрілості, націоналізму, професійної компетентності, самоактивності, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством, Батьківщиною.

Патріотичне виховання - процес формування патріотизму, який покликаний виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, у якому права людини є визначальними. У процесі патріотичного виховання провідне місце належить освітній складовій. В Україні на сучасному етапі патріотичне виховання базується на морально-етичних засадах, тобто морально-етичні принципи й цінності виступають головним критерієм ефективності патріотичного виховання.

Провідним завданням патріотичного виховання є усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування у молодого покоління

почуття патріотизму, відданості Батьківщині й, водночас, відчуття приналежності до світової спільноти.

Першооснови патріотичного виховання закладаються у сім'ї та початковій школі. Його ефективність забезпечує реалізація у виховному процесі діяльнісного, особистісно-орієнтованого, системного підходів, а також дотримання принципів гуманізації та демократизації виховного процесу, самоактивності й саморегуляції, системності, комплексності й міждисциплінарної інтегрованості, наступності й безперервності, культуровідповідності та інтеркультурності.

У змісті патріотичного виховання молодших школярів провідними є такі складові: розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, закладення основ правосвідомості, політичної культури, планетарної свідомості. Важливими елементами також є виховання дбайливого ставлення до природи рідного краю, розвиток моральності особистості дитини, формування культури поведінки, працьовитості.

Патріотичне виховання молодших школярів повинно пронизувати увесь освітній процес. Особлива роль належить предметам гуманітарного та художньо-естетичного циклів. У вихованні патріотизму учнів початкових класів педагог може з успіхом використовувати масові, групові (гурткові) та індивідуальні форми роботи, зокрема, ранки, зустрічі, літературні вікторини, зустрічі з відомими людьми краю, фестивалі; екскурсії, походи, класні години, випуски стінгазет; позакласне читання, гру на музичних інструментах, малювання, що між собою взаємопов'язані.

З-поміж методів найбільш ефективними у патріотичному вихованні молодших школярів є бесіди, розповіді, диспути, робота з книгою, рецензування; демонстрації, ілюстрації, екскурсії, які здатні загострити у свідомості школярів соціальну чутливість, інтуїцію, громадянську совість; а також – практичні: вправи, самостійна робота, ігри, ситуації морально-

етичного характеру, ігри-драматизації, які дають змогу закріпити дієву сторону патріотизму.

Отже, важливе місце у навчально-виховному процесі сучасної початкової школи належить патріотичному вихованню як основі національного виховання підростаючої молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання гуманітарних наук» : Патріотичне виховання дітей
<https://op.ua/pedclass/naukova-stattya/patriotichne-vihovannya-ditey-starshogo-doshkilnogo-viku>
2. Актуальність громадянського виховання в Україні
<https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/9.-Vykhovuiemo-hromadianyna.pdf>
3. Андрій Малишко як феномен національного виховання
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?=-1&Image_file_name=PDF/Nchnpu_016_2_013_20_37.pdf
4. Аспекти громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку
<http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/1784/>
5. Бадрій Х. Патріотичне виховання молодших школярів
<http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/ped-visnik-66-2019-4.pdf>
6. Батьки і діти. Виховання підростаючого покоління : Громадянське виховання <https://osvita.ua/school/method/upbring/5904/>
7. Бауер М. Й. Система безперервного національного виховання. Теоретико-практичні аспекти реалізації / Михайло Бауер // Матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 1999. С. 17-25.
8. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Шляхи реалізації. Рідна школа. 1999. С.10-13.
9. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Ред. газ. «Полтав. вісник», 1994. 191 с.
10. Вишневецький О. Концепція демократизації українського. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. К. : Школяр, 1997. 134 с.

11. Вишневецький О. Орієнтири національного виховання. Рідна шк. 1994. № 4. С.5.
12. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996. 238 с.
13. Гнатюк В. Зміст і форми національного виховання учнів. Рідна школа. 1999. № 9. С.17-20.
14. Гнатюк В. Управління системою національного виховання учнів початкових класів. Початкова школа. 2000. №4. С. 3.
15. Гнутель Я. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика. Тернопіль, 1998. 262с.
16. Горбенко С. С. Моральний аспект патріотичного виховання. Поч. шк. 1984. № 5. С. 32-33.
17. Гордійчук О. Є. Ідеї народної педагогіки в національній системі виховання українців. Матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 1999. С. 3-8.
18. Демчук В. Національна система виховання : педагогічна модель. Рідна шк. 1997. № 7-8. С. 17-19.
19. Донцов Д. Два патріотизми. Визвольний шлях. Лондон : Українська видавнича спілка. 1977. № 3. С.271-289.
20. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття)
<https://studfile.net/preview/5252932>
21. Жмундуляк Д. Українознавство в початкових класах (для учнів, вчителів та батьків). Чернівці. 1996. С.4.
22. Ігнатенко П. Громадянське виховання учнів в умовах українського державотворення. Рідна школа. 1996. №3. С.3-4.
23. Ігнатенко П. Конституція України - громадянське виховання учнів. Початкова школа. 1997. №1. С.2-7.
24. Ковальчук І. В. До проблеми національного виховання. Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 56. Педагогіка та психологія. Чернівці : Рута, 1999. С. 29-31.

25. Кононенко П. П. та ін. Українська мова. К., 1992. 328 с.
26. КОНЦЕПЦІЯ розвитку громадянської освіти в Україні
<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>
27. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави. Педагог. газета. 2000. № 6 (72). Червень. С.3-8.
28. Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді
<https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>
29. Кузь В.Г. Основи національного виховання : Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. К. : Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. Ч. 1. 356с.
30. Любар О. О. Історія педагогіки : навчальний посібник для педагогічних навчальних закладів / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. К. 1999. 496с.
31. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К., 1996. 304с.
32. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. К., 1997. 496с.
33. Мартинюк І. В. Національне виховання : теорія і методологія. К.: ІСДО, 1995. 160с.
34. Миропольська Н. Є. Естетичне освоєння дійсності засобами слова. Поч. шк. 1990. № 3. С. 37-39.
35. Мітюков Б., Антонєць М., Скрипник М. Рідне слово і народне виховання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського. Початкова школа. № 3. 1997. С. 45-52.
36. Національна гордість українського народу (До 175-річчя від дня народження К. Д. Ушинського). Освіта. 1997. № 7. С. 8-9.
37. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. О. Г. Дзевєріна. К., 1972. 178 с.

38. Пічуркіна-Шумейко Л. Виховання громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства. Рідна школа. 2001. № 3. С. 9-10.
39. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні /2018 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
40. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнів. Освіта. 2000. 22-29 серп. С. 5.
41. Руденко Ю. Ідеологія патріотизму і державотворення як основа духовності учнів. Рідна школа. 1999. № 6. С 8-10.
42. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К. : Освіта. 2003. 304с.
43. Скрипник М. Рідне слово і народне виховання в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського. К., 1980. 216 с.
44. Сухомлинська О. В. Проблеми виховання дітей. Початкова школа. 1996. № 6. С.4-7.
45. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності. К., 1966. 348 с.
46. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори в 5-ти томах. Т.3. С. 304-305.
47. Сучасний урок у початкових класах / О. Я. Савченко. К., 1997. 256 с.
48. Український педагогічний словник / За ред. С. Гончаренка. К. : Либідь, 1997. 476 с.
49. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Вибр. педагог. тв.: У 2-х т. Т. 1. К., 1983. 432 с.
50. Яків В. Українська вдача і наш виховний ідеал. Визвольний шлях. 1996. № 7-8. С. 8-9.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАКОН УКРАЇНИ Про освіту

Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні

Національна доктрина розвитку освіти затверджена Указом Президента України 17 квітня 2002 року (№ 347 / 2002).

Містить 16 розділів. I. Загальні положення. II. Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти. III. Національний характер освіти і національне виховання. IV. Стратегія мовної освіти. V. Освіта - рушійна сила розвитку громадянського суспільства. VI. Освіта і фізичне виховання - основа для забезпечення здоров'я громадян. VII. Рівний доступ до здобуття якісної освіти. VIII. Безперервність освіти, навчання протягом життя. IX. Інформаційні технології в освіті. X. Управління освітою. XI. Економіка освіти. XII. Освіта і наука. XIII. Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників. XIV. Соціальні гарантії учасників навчального процесу. XV. Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти. XVI. Очікувані результати.

У першому розділі відзначено, що "Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації, держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені" [4].

Актуальним завданням є забезпечення доступності якісної освіти протягом життя для всіх громадян та подальше утвердження її

національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Доктрина визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття.

Другий розділ доктрини детально викладений нами у п. 17.2. У 3-му розділі доктрини підкреслено, що національне виховання є одним з головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета - виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури національних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Національне виховання спрямоване на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культури. Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

Важливе методологічне, соціально-політичне, науково-культурне значення має четвертий розділ доктрини, де, зокрема, відзначено: "У державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично оволодіти хоча б однією іноземною мовою."

Наголошується також, що забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етно-культури, її підтримку та захист державою.

В доктрині наголошується, що освіта в Україні має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості (Розділ V); пріоритетними завданнями системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності (розділ VI); для всіх громадян України забезпечується рівний доступ до якісної освіти шляхом: а) у дошкільній освіті; б) у загальній середній освіті; в) в освіті дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку; г) у позашкільній освіті; д) у професійно-технічній освіті; е) у вищій освіті (розділ VII); відзначені шляхи реалізації безперервної освіти протягом життя (розділ VIII), удосконалення управління освітою (розділ X), підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників (розділ XIII), соціальні гарантії учасників навчального процесу (розділ XIV) та ін. Привертають увагу IX, XI, XII і XVI розділи доктрини. Так, у IX розділі відзначено, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій,

які мають забезпечувати подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молоді до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається шляхом: забезпечення поступової інформатизації системи освіти; запровадження дистанційного навчання; розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності; створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню. У розділі XI "Економіка освіти" зазначено, що сучасна економіка повинна створити сталі умови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу. Для досягнення цієї мети передбачається виконання таких завдань: визначення фінансування освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів; формування багатоканальної системи фінансування; фінансування державою здобуття дошкільної, повної загальної середньої та професійно-технічної освіти в державних і комунальних навчальних закладах у обсязі, визначеному державними стандартами; стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти; створення сучасної системи нормування та оплати праці у галузі освіти; визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації; забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток освіти. В доктрині зазначено, що держава поступово збільшуватиме видатки на освіту та доводитиме їх до середніх показників європейських держав, відзначаються також основні джерела фінансування та заходи, спрямовані на удосконалення економічної моделі освіти.

У розділі XII "Освіта і наука" наголошено, що поєднання освіти і науки є умовою модернізації системи освіти, головним чинником її подальшого розвитку, що забезпечується: постійним збільшенням обсягів фінансування науки відповідно до потреб її випереджального розвитку; фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах, науково-дослідних установах Академії педагогічних наук України; розвитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень; інноваційною освітньою діяльністю в навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності; правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності; запровадженням наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання та виховання; залученням до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді, педагогічних працівників і т.д.

Нарешті, у XVI розділі "Очікувані результати" висловлюється впевненість у тому, що реалізація Національної доктрини забезпечить перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства. Зростуть самостійність і

самодостатність особистості, її творча активність, що зміцнить демократичні основи громадянського суспільства і прискорить його розвиток. Освіта, здобута в Україні, стане конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина - захищеною і мобільною на ринку праці [4].

Додаток Б

ДЕРЖАВНА НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА “ОСВІТА” (“УКРАЇНА ХХІ СТОЛІТТЯ”)

У грудні 1992 р. відбувся Всеукраїнський з’їзд працівників освіти, на якому було розглянуто основні позиції Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»). Майже цілий рік йшло доопрацювання цього документу і лише 3.ХІ.1993 р. Кабінет Міністрів затвердив цю програму (підписав постанову Президент України Л.Кравчук).

Головна мета Програми — визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі

1. Відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави.

2. Виведення освіти в Україні на світовий рівень шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад.

3. Подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів.

4. Формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Пріоритетні напрями реформування освіти

1) розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України;

2) забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти;

3) досягнення якісно нового рівня у вивченні базових предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук;

4) створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями;

5) забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров’я людей.

Основні шляхи реформування освіти:

- створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина;
- подолання девальвації загальнонародських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел;
- розвиток освіти на основі запровадження у НВП сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень;
- відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася у тоталітарній державі;
- підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня;
- формування нових економічних основ системи освіти, створення належної матеріально-технічної бази;
- реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового покоління;
- радикальна перебудова управління сферою освіти шляхом її демократизації, децентралізації, створення регіональних систем управління навчально-виховними закладами;
- органічна інтеграція освіти і науки, активне використання наукового потенціалу вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, здобутків педагогів-новаторів, громадських творчих об'єднань У НВП;
- створення нової правової та нормативної бази освіти.

Принципи реалізації програми:

- пріоритетність освіти, що означає випереджувальний характер її розвитку, кардинально нові підходи до інвестиційної політики в освітній сфері;
- демократизація освіти, що передбачає децентралізацію та регіоналізацію управління системою освіти з дотриманням найбільш визначальних принципів освітньої політики Української держави, надання автономії навчально-виховним закладам у вирішенні основних питань їхньої діяльності, подолання монополії держави на освіту, перехід до державно-громадської системи управління освітою, утворення системи партнерства учнів, учнів і педагогів;
- гуманізація освіти, пріоритет загальнонародських цінностей;
- гуманітаризація освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості;
- +— національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями;
- відкритість системи освіти, що пов'язана з її орієнтованістю на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, інтеграцію у світові освітні структури;

— безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності та наступності у навчанні і вихованні;

— нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості;

— багатокладність та варіантність освіти, що передбачає створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості; запровадження варіантного компоненту змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію НВП, створення мережі недержавних навчально-виховних закладів.

Значне місце в Програмі займає блок «Зміст освіти», де сформульовані стратегічні завдання реформування змісту освіти та основні шляхи реформування змісту загальноосвітньої підготовки та фахової підготовки.

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Системна організація військово-патріотичного виховання молоді має бути спрямована на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування психологічної та фізичної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни. *Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:*

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Принципи патріотичного виховання.

- принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;
- +/- принцип самоактивності й саморегуляції забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;
- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнонародської;

- принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Вступ

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.

Громадянська освіта в цій Концепції розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

Громадянські компетентності поруч із соціальними включені до восьми основних компетентностей для навчання протягом усього життя [Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради \(ЄС\) від 18 грудня 2006 року](#).

Правові основи громадянської освіти в Україні закладені у [Конституції України](#), [Законі України “Про освіту”](#), [Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки](#), затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, [Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки](#), затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580, [Національній стратегії у сфері прав людини](#), затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501. З прийняттям нового [Закону України “Про освіту”](#) та з урахуванням Указу Президента України від 1 грудня 2016 р. № 534 “Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері”, [плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері](#), затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179, виникла необхідність визначення конкретних кроків на шляху формування громадянської освіти в Україні.

Закон України “Про освіту” визначає, що держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов’язаних з реалізацією особою своїх прав і обов’язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні загальної середньої освіти є стаття 12 Закону України “Про освіту”, яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема громадянські та соціальні компетентності, пов’язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково - наскрізні компетентності, зокрема критичне мислення.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988, до соціальної та громадянської компетентності належать усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім’ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв’язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки передбачає активізацію діяльності, спрямованої на підвищення освіченості населення щодо можливості захисту своїх прав та вираження інтересів через різні форми демократії участі.

Національна стратегія з прав людини передбачає підвищення рівня обізнаності громадян щодо прав людини.

Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., акцентує увагу на цінностях демократії та верховенстві права. Європейська хартія про участь молоді у місцевому та регіональному житті, ухвалена Конгресом місцевих і регіональних органів влади Європи 21 травня 2003 р., містить рекомендації для органів влади та місцевого самоврядування щодо залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому та регіональному рівні.

Вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян відповідального ставлення до захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі у демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток

національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, включаючи повагу та розвиток мов усіх національних меншин та корінних народів, які проживають на території України.

Таким чином, основними стратегічними напрямками громадянської освіти є:

правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;

посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь).

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати у набутті необхідних компетентностей.

Важливим є не лише забезпечення вільних виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але і постійна широка участь громадян у суспільно-політичних процесах, у веденні державних справ, використання можливостей щодо осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, інформованість про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вплив на власне життя і життя громади. Для цього потрібні як інструменти, гарантовані владою, так і компетентності громадян, які дозволяють їм користуватися наданими можливостями участі та прийняття рішень.

КОНЦЕПЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ціннісні орієнтири громадянської освіти

Закон України “Про освіту” визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки визначає, що формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалах свободи, соборності та державності.

Виховний процес повинен бути невід’ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на духовні цінності Українського народу (національна самосвідомість, ідентичність, самобутність, гідність, соборність, свобода), загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до інституту сім’ї, турбота, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до навколишнього природного середовища, повага до закону, відповідальність та солідарність).

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.

Мета і завдання громадянської освіти

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов’язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім’ї, за життя територіальної громади.

Завданнями громадянської освіти є:

формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності; сприяння розвитку української мови, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм;

формування поваги до честі та гідності людини, до прав та свобод людини, здатність їх захищати;

формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснювати демократичне управління на місцевому рівні та навичок участі громадян у веденні державних справ;

формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практичного застосування;

впровадження ідей інклюзивного навчання;

формування активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив та волонтерства;

формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, яка ґрунтується на взаємоповазі, обміну досвідом і співпраці; впровадження принципів солідарності та турботи про спільне благополуччя.

Громадянські компетентності

Громадянські компетентності базуються на перелічених вище ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, демократії і надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до територіальної громади та держави.

Основними громадянськими компетентностями є:

розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;

здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;

розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;

знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти;

знання та розуміння державного устрою, державного управління у всіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні;

знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх

громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;

здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

Принципи реалізації Концепції

Концепція реалізується на основі принципів освітньої діяльності, зазначених у Законі України "Про освіту". У процесі громадянської освіти застосовуються такі підходи:

підхід "навчання через участь", що передбачає залучення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах;

наскрізний підхід, що передбачає надання громадянської освіти державними та/або недержавними інституціями, які співпрацюють одна з одною; присутність у всіх навчальних дисциплінах на всіх рівнях освіти - від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти - формальній, неформальній та інформальній;

поступальний підхід, що передбачає формування громадянських компетентностей на основі попередньо отриманих компетентностей.

Система громадянської освіти

Система громадянської освіти охоплює всі складники освіти, рівні і ступені освіти, стандарти освіти, заклади освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Основними змістовими напрямками громадянської освіти є:

права людини та громадянина;

участь громадян та інститутів громадянського суспільства у веденні державних справ;

використання судової системи для захисту громадянських прав; використання інших механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівні;

участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків;

національно-патріотичне виховання;

критичне мислення;

медіаосвіта;

волонтерська діяльність.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та заклади освіти різних форм власності відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти забезпечують досягнення в освіті таких результатів:

за видами освіти:

формальна освіта

- відображення змісту громадянської освіти у стандартах освіти;
- створення освітнього середовища на засадах поваги до прав людини і демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності та наукової обґрунтованості;
- створення законодавчих підстав та гарантій забезпечення діяльності органів самоврядування у закладах освіти;
- створення та реалізація освітніх програм з громадянської освіти у рамках підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників разом з інститутами громадянського суспільства, які займаються громадянською освітою;
- забезпечення академічного компонента громадянської освіти.

У формальній освіті громадянські компетентності здобуваються під час освітнього процесу, позанавчальної діяльності, зокрема в органах учнівського та студентського самоврядування та у партнерстві з громадськими об'єднаннями;

неформальна освіта

- створення освітніх програм і ресурсів, у тому числі Інтернет-ресурсів;
- сприяння впровадженню компонентів громадянської освіти в закладах позашкільної освіти та в структурах неформальної освіти;
- впровадження програм громадянської освіти у співпраці із закладами культури (народні доми, бібліотеки, будинки культури, музеї, концертні зали, школи мистецтв тощо), соціального захисту (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей та інші заклади, що працюють з незахищеними верствами населення), відділами освіти, культури, туризму, молоді та спорту, молодіжними центрами, громадськими організаціями, об'єднаннями та іншими;

інформальна освіта

- забезпечення умов для громадянської самоосвіти через включення відповідного змісту в навколишнє середовище (сквери, вулиці тощо; інформаційні таблички; експозиції в музеях; бібліотеки тощо);
- створення умов органами місцевого самоврядування для отримання практичних навичок врядування і управління членами громади шляхом їх залучення до прийняття рішень на місцевому рівні;
- сприяння забезпеченню громадян доступними ресурсами для власного саморозвитку, включаючи книговидання, кінематограф, культурні

продукти, туризм, онлайн-платформи та активне інформування про такі ресурси;

- підтримання інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей та формуванню критичного мислення, надання інформації через засоби масової інформації для розвитку громадянських компетентностей;

за складниками освіти:

дошкільна освіта

- навчання основам самоідентифікації, усвідомленню приналежності до спільноти, громади, держави;

- виховання поваги до державної мови та державних символів;

- сприяння гармонійній соціалізації у спільноті, формуванню розуміння різних соціальних ролей;

- формування здатності до спільної колективної діяльності, сприяння набуттю досвіду досягнення спільних цілей;

повна загальна середня освіта, спеціалізована та позашкільна освіта

- формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів самоврядування закладів освіти та управлінні на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності;

- надання знань, сприяння формуванню розуміння та усвідомлення беззаперечної цінності прав людини та прав дитини, набуттю здатності застосовувати та захищати свої права;

- сприяння формуванню розуміння цінностей правової держави (правопорядку), поваги до Конституції України, державної мови та державних символів, усвідомленню та дотриманню своїх громадянських обов'язків;

- сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян;

- створення умов для знайомства та включення у життя громади, участі урядуванні, формування здатності брати на себе відповідальність;

- сприяння взаємоповазі, мирному врегулюванню конфліктів, виробленню консенсусу, сприйняттю чесного компромісу;

- сприяння усвідомленню важливості свободи думки, совісті та висловлювань, формуванню здатності аргументувати свої думки публічно;

- сприяння усвідомленню власного почуття гідності та усвідомленню гідності інших осіб через розпізнання та оцінювання своїх позитивних рис та позитивних рис інших осіб, співставлення себе з іншими членами суспільства, формування здатності результативно працювати в команді на основі розподілу відповідальності та обов'язків у ній;

- сприяння застосуванню проектного підходу до здійснення діяльності, формуванню розуміння необхідності здорової конкуренції;

професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта

- формування прагнення до досягнення успіхів у професії на благо суспільства та держави;
- формування здатності до комунікації з іншими людьми та досягнення порозуміння і компромісу;
- формування здатності публічно висловлювати і доводити свою точку зору;
- сприяння усвідомленню правил міжособистісної та суспільної взаємодії, вимог законодавства, формуванню та розвитку здатності брати відповідальність за власне життя та життя інших осіб;
- формування навичок пошуку інформації, критичного мислення та відповідального використання необхідних засобів для участі у публічних дискусіях та процесах прийняття рішень;

вища освіта

- формування здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- формування здатності зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя;
- формування загальних компетентностей, передбачених стандартами вищої освіти для кожної спеціальності;

освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта

- розвиток навичок демократичного врядування та участь, застосування механізму захисту прав людини;
 - розвиток відкритості та толерантності до нового, усвідомлення важливості багатоманіття думок;
 - сприяння усвідомленню цінності закону та доброчесності, готовності у повному обсязі виконувати громадянські обов'язки, захищати державний устрій;
 - формування здатності набувати громадянами нових компетентностей.
- Педагогічні і науково-педагогічні працівники та інші суб'єкти, які провадять педагогічну діяльність для реалізації громадянської освіти, повинні:
- дотримуватися ціннісних орієнтирів громадянського суспільства у повсякденному житті та застосовувати їх у педагогічній практиці;
 - володіти громадянськими компетентностями;
 - поважати конституційні права громадян;
 - вміти формувати громадянські компетентності у громадян;

настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до держави, державної мови та державних символів, суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства.

Усі програми, що впроваджуються в закладах освіти та спрямовані на розвиток дітей як особистостей, застосовуються до неповнолітніх педагогічними, науково-педагогічними працівниками та іншими суб'єктами, які провадять педагогічну діяльність, з письмового дозволу їх батьків або осіб, які їх замінюють.

Професійні стандарти педагогічних і науково-педагогічних працівників повинні містити компетентності щодо вміння формувати ціннісні орієнтири громадянського суспільства.

З метою підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників громадянської освіти в системі формальної освіти відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти необхідно забезпечити:

включення до стандартів вищої освіти, зокрема спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника, громадянських компетентностей;

теоретичну і практичну підготовку для здійснення громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти;

розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;

розроблення методик оцінювання ефективності громадянської освіти;

збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і вітчизняних технологій, форм і методів роботи.

Етапи реалізації Концепції

1. Розроблення і затвердження плану заходів з розвитку громадянської освіти в Україні на 2019 – 2024 роки. Підготовка нормативно-правової бази, в т.ч. внесення громадянських компетентностей до стандартів освіти. (2018 р.).

2. Охоплення громадянською освітою системи формальної освіти, позашкільної освіти, післядипломної освіти у випадках, коли така передбачена законодавством. Створення системи правової освіти виборців як елемента освіти дорослих (2019-2022 рр.).

3. Формування мережі освітніх ресурсів для громадянської освіти в системі освіти дорослих (2020-2024 рр.).

ПЛАН-КОНСПЕКТ ВИХОВНОГО ЗАНЯТТЯ (3 клас)

Тема. Знайомство з видатними людьми Буковини

Мета: ознайомити учнів із видатними людьми регіону; спонукати до вивчення історії Буковини; розвивати логічне мислення, мовлення, інтерес до відомих людей, мотивувати учнів до самореалізації і самовиховання; виховувати повагу до обдарованості.

Обладнання: комп'ютер, презентація.

План заняття

1. Організація класу до проведення заняття.

- 1.1.Привітання з учнями.
- 1.2.Створення сприятливого психологічного комфорту.
- 1.3.Перевірка готовності учнів до заняття.

2.Розкриття теми заняття.

- 2.1. Створення проблемної ситуації. (розглядання фото)
- 2.2.Оголошення та розкриття теми заняття.
 - 2.2.1. Бесіда про сутність значення «видатні люди».
- 2.3. Створення калейдоскопу «видатні люди».
 - 2.3.1.Розповідь про Ольгу Кобилянську.
 - 2.3.2.Леонід Каденюк.
 - 2.3.2.1.Розгляд картинки та бесіда по ній.
 - 2.3.2.2.Розповідь про Леоніда Каденюка.
 - 2.3.3.Гешко Іван.
 - 2.3.3.1.Розгадування ребусу.
 - 2.3.3.2.Розповідь про співачку.
 - 2.3.3.3.Перегляд відео та розмова на його основі.

Фізкультхвилинка.

- 2.3.4.Тетяна Решетняк.
 - 2.3.4.1.Розгадування загадки.
 - 2.3.4.2.Розповідь про спортсмена.
- 2.3.5.Лілія Ребрик.
 - 2.3.5.1.Розповідь про Лілію Ребрик.
- 2.3.6.Олександра Возняк.
 - 2.3.6.1.Розповідь про Олександрю Возняк.
 - 2.3.6.2.Зачитування вірша.

3.Підсумок заняття

- 3.1.Підсумкова бесіда.
 - 3.1.1.Гра «Знайди пару».
 - 3.1.2.Складання сенкану.
- 3.2 Прощання з класом.

ХІД ЗАНЯТТЯ:

1. Організація класу до проведення заняття.

1.1. Привітання з учнями.

Сядьте, дітки, всі рівненько,
Усміхніться всі гарненько,
Настрій гарний ми взяли.
Працювати почали.

1.2. Створення сприятливого психологічного комфорту.

- Минулого разу ми з вами говорили про винаходи та винахідників. Я хочу подякувати тим, хто надіслав мені малюнки своїх винаходів. Ви - великі молодці! За вами майбутнє!

З Вікторією Вікторівною на останньому занятті ви обговорювали важливі проблеми, пов'язані з захистом і збереженням навколишнього середовища. Ви тоді дуже гарно попрацювали.

1.3. Перевірка готовності учнів до заняття.

- Сьогодні на наше заняття я пропоную взяти усмішку, гарний настрій та серце, наповнене добротою.

2. Розкриття теми заняття.

2.1. Створення проблемної ситуації. (слухання притчі)

- А цікаво вам дізнатися, про що ми поговоримо сьогодні? Послухайте притчу і спробуйте здогадатися, про що вона.

- Кажуть, що талант завжди родом із дитинства. І що кожна людина народжується із зернятком у руці. Зернятко - це талант. Тільки треба знайти поле, де це зерно найкраще проросте. Талант може проявитися в різних сферах людської діяльності - в галузях музики, літератури, природничих наук, техніки, спорту, в організаторській діяльності, в різноманітних видах виробництва. До когось це приходить вже в дитячому віці, а отже, наше завдання - розвинути свій дар, скористатися своєю унікальністю з користю для себе та оточуючих.

- Про що була розповідь, діти? Про талант, молодці. Які таланти людей ви знаєте?

- А знаєте, що потрібно робити, щоб про твій талант всі знали?

- Правильно, багато працювати. Люди, які працюють над своїми талантами можуть прославити свій край і стати Видатними людьми.

- Сьогодні ми поговоримо про видатних людей. Я знаю, що ви будете говорити про видатних людей України на уроці «Я досліджую світ», але я б хотіла познайомити вас з видатними людьми нашого краю – Буковини.

2.2. Оголошення та розкриття теми заняття.

Наша тема сьогодні: «Знайомство з видатними людьми Буковини».

- Давайте подумаємо: хто такі видатні люди?

2.2.1. Бесіда про сутність значення «видатні люди».

- Молодці! Так, це люди, які виділяються серед інших якимись надзвичайними рисами, якостями, особливостями.

- Чи знаєте ви когось із відомих людей Буковини?

2.3. Створення калейдоскопу «видатні люди».

- Що ж, давайте розпочнемо.

- Сьогодні ми будемо створювати калейдоском **ВИДАТНИХ ЛЮДЕЙ БУКОВИНИ**. До кінця нашого заняття він буде наповнений фотографіями цих людей.

2.3.1. Розповідь про Ольгу Кобилянську.

- Чи знаєте ви, як називається найвідоміша пішохідна вулиця нашого міста?

- Молодці, правильно! Це вулиця Ольги Кобилянської! Я думаю, що кожен з вас знає де вона знаходиться. А чи знаєте ви, ким була власниця її назви?

- Ольга Юліанівна Кобилянська народилася у 1863 році у гірській Південній Буковині – у містечку Гура-Гумора (нині – Гура-Гуморулуй, Румунія). У 1889 році її родина перебирається у село Димка (сучасна Чернівецька область), у будинок бабусі Кобилянської. А через два роки – знову переїзд - у Чернівці, де Ольга житиме наступні майже 50 років.

- Ольга Юліанівна грала на фортепіано, дрімбі, непогано малювала, грала в театрі, навіть мріяла стати професійною актрисою. Любила верхову їзду. Але стала відомою вона саме як ПИСЬМЕННИЦЯ. Почала писати вона ще у 14 років. У 17 років написала перше оповідання «Гортенза, або нарис з життя одної дівчини». Найвідоміший твір письменниці – повість «Земля», який ви будете вивчати у старших класах.

- У селі Димка зараз розташований музей-садиба Ольги Кобилянської.

У Чернівцях – літературно-меморіальний музей. У музеї все залишилось, як за часів господині. На столі й досі стоїть пляшка... з морською водою. Кобилянська з дитинства мріяла побувати на морі, проте мрії так і не судилося здійснитись.

- Ще один дивний експонат музею, ще одна нездійснена мрія письменниці - засушена гілочка едельвейсів. Ці квіти вона сама знайшла в юності на горі Рарив, і зберігала все життя. За легендою, дівчина, що знайде едельвейси, матиме щасливе кохання.

Ольга Кобилянська дуже любила читати. «Завершувати кожен день книгою» - така її порада.

Ми вже познайомилися з письменницею і можемо занести її до нашого калейдоскопу відомих людей.

2.3.2.Леонід Каденюк.

2.3.2.1.Розгляд картинки та бесіда по ній.

Хто ж буде наступним? Подивіться на картинку.

Чи знаєте ви, що це таке? (космос).

Давайте дізнаємося, хто перший з українців побував у космосі.

2.3.2.2.Розповідь про Леоніда Каденюка.

На фото – Леонід Каденюк. Він народився у селі Клішківці Чернівецької області. Отже, першим українцем, який побував у космосі став наш земляк.

Давайте дізнаємося декілька цікавих фактів по нього.

Він так сильно хотів потрапити до льотного училища, що йому довелось дописати собі один рік. Туди приймали з 17 років, а йому було ще 16. Так, під час проходження комісії у районному центрі зізнався комісару, що для вступу не вистачає одного року. Після вмовлянь той подзвонив у РАГС і попросив виписати нову метрику. "Може коли-небудь ми будемо зустрічати його на космодромі з квітами. Давайте допоможемо цій молодій людині", — сказав комісар у телефон.

Якщо порахувати загальну кількість часу, який космонавт провів у небі, цей показник перевищить 2 400 годин. Тобто, Каденюк відпрацював в небі 100 повних діб без посадки.

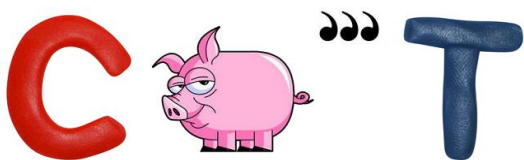
Для сигналу пробудження під час польоту на "Колумбії" Каденюк обрав Гімн України, який прозвучав у космосі двічі. Також під час цього польоту вперше у космосі побували герб і прапор України. З собою Каденюк взяв у космос портрет Тараса Шевченка та "Кобзар", який він згодом подарував Національному музею Тараса Шевченка в Каневі.

- Отже, ми можемо вписати до нашого калейдоскопу ще й космонавта.

2.3.3.Гешко Іван.

2.3.3.1.Розгадування ребусу.

-Зараз відгадаємо ребус і дізнаємося, що ж буде наступним.

Правильно, спорт. Хтось з вас займається спортом? Які види спорту ви знаєте? Молодці!

Як називаються люди, які займаються спортом?

Молодці, спортсмени. Звичайно, що є багато спортсменів-буковинців, але я хотіла б розповісти вам про Гешка Івана Тарасовича.

- Я покажу вам фото і хочу, щоб ви здогадалися, яким видом спорту він займається.

Впораєтеся?

Так, це легка атлетика.

2.3.3.2. Розповідь про спортсмена.

Народився в селі Кліводині Кіцманського району Чернівецької області. Спортом почав займатися з 5 класу в Кіцманській спортивній школі. Перший рік — у футбольній секції. Потім ще два роки через день ходив на легку атлетику та футбол, який чергувався з гандболом. Але згодом все ж віддав перевагу легкій атлетиці.

З перших років занять легкою атлетикою регулярно виборював нагороди на обласних змаганнях. Також він є рекордсменом України, він бив рекорди 7 разів, пробігаючи певні дистанції найшвидше.

- Тепер у нашому калейдоскопі з'явився і спортсмен.

ФІЗКУЛЬТХВИЛИНКА

ДАВАЙТЕ ТРИШКИ ВІДПОЧИНЕМО З ВАМИ І ЗРОБИМО ФІЗКУЛЬТХВИЛИНКУ

2.3.4. Тетяна Решетняк.

- Давайте розгадаємо загадку, яка буде підказкою до професії наступного героя нашого заняття.

2.3.4.1. Розгадування загадки.

Якщо текст з'єднати з мелодією
І потім виконати це разом,
Те, що ви почуєте, звичайно ж,
Називається легко і просто - ... (пісня)

- Молодці! Чи знаєте ви якихось співаків нашої області? Молодці!

2.3.3.2. Розповідь про співачку.

А я вам розповім про співачку, яка співає під псевдонімом Таяна. Її справжнє ім'я Тетяна Решетняк. Народилася вона у місті Чернівці.

ТАУАННА в дитинстві мріяла стати лікарем.... У вісім років батьки віддали Таню до музичної школи по класу акордеона. За рік майбутня співачка заявила мамі, що завжди мріяла грати на фортепіано.... У 13 років Тетяна вирішила займатися вокалом і спочатку співала в ансамблі, а пізніше стала брати індивідуальні уроки. Талановита співачка двічі брала участь у вокальному конкурсі «Голос Країни». На другий раз, в 2015 році фортуна повернулася до співачки і вона не тільки потрапила в фінал програми, посіла

друге місце, а й спробувала записати композиції разом з відомим продюсером Потапом.

2.3.3.3. Перегляд відео та розмова на його основі.

ВІДЕО

2017 рік став для TAYANNA найуспішнішим в кар'єрі. Альбом «Тримай мене» був названий музичними критиками «Найкращим українським релізом року», а лід-сингл «Шкода» увірвався в теле- і радіо-хіт-паради. У 2017 році Тауанна отримала перемогу в номінації «Прорив року» на найпрестижнішій українській премії «M1 Music Awards 2017».

Отже, ми переглянули ще одну картинку нашого калейдоскопу.

2.3.5.1. Розповідь про Лілію Ребрик.

-Наступною у ньому стане телеведуча та акторка. Її звать Лілія Ребрик. Вона народилася у місті Чернівці.

-Насправді в дитинстві Лілія мріяла стати директором універмагу, а потім планувала вступити до медичного університету. Але після декількох років роботи на радіостанції, красуня випадково потрапила на телебачення.

-З 2006 року — ведуча «Прогнозу погоди» на українському телеканалі СТБ, з 2008 по 2016 рік — ведуча телепроекту талант-шоу «Танцюють всі!» (СТБ). 2011 року брала участь у шоу «Танці з зірками» на телеканалі СТБ у парі з Андрієм Диким. З 2017 року — ведуча програми «Ранок з Україною» на телеканалі Україна.

У її досягненнях безліч театральних вистав. Також вона зіграла у багатьох фільмах, можливо деякі з них ви навіть бачили.

- «Спитайте у осені» (*Ірина Рассказова / Світлана Сазонова*)
- «Підкидьки»
- «Останній москаль» (Україна)
- «Догори дригом» (Україна)
- «Папаньки» (Дизель студіо, Україна)
- «Копи на роботі» (ситком, ICTV), епізод
- Великі Вуйки – Ірка

Давайте доповнимо наш калейдоскоп ще одним ім'ям.

2.3.6. Олександра Возняк.

2.3.6.1. Розповідь про Олександру Возняк.

А ще, я б дуже хотіла познайомити вас з однією людиною, вона не є такою відомою, як наші попередні герої, але вона пише вірші для дітей. Її звать Олександра Григорівна Возняк.

Вона народилася та проживає у Глибоці. Сьогодні у Олександрі Григорівни вдома є окрема кімната, відведена для бібліотеки. У ній серед безлічі книг — 11 видань „Кобзаря”. Є старенька копія 1847 року. Є

велика книга, написана почерком Тараса Шевченка і така ж кишенькового розміру. Зберігається також „Кобзар” свекра.

Я хочу, щоб ви мені допомогли зачитати її віршики.

2.3.6.2.Зачитування вірша.

Колискова у дощ

Лопочуть крапельки дощу
Дівчаткам, хлопчикам травинкам,
Таємно-радісне: «Шу-шу!»
Про що замріялася, стеблинко?!»

Під шепіт щедрого дощу
Дрімають росяні світанки
І плине казочка: «Шу-шу!»
Для Лева, Олі та Діанки.

Тебе я, Веснонько, прошу:
З роси зрости мою дитинку,
зітчи колисочку дощу,
А з хмар – подушечку і перинку.

Нехай наснаги уві сні
І сили, й щастя набирає...
Шумлять колисочки рясні –
Весна пряде і витикає...

Коли ви повернетесь до школи, то я обіцяю, що подарую книжечку цієї авторки.

3. Підсумок заняття

3.1. Підсумкова бесіда.

-Отже, ми можемо побачити наш калейдоскоп «Видатних юдей». Звичайно, що наш калейдоском багатий на імена, але він обов'язково буде поповнюватися у вас. Наприклад на уроках «Я досліджую світ». Мені б дуже хотілося, щоб хтось з вас у майбутньому доповнив цей калейдоскоп своїм іменем

3.1.1.Гра «Знайди пару».

- А зараз я хочу зіграти з вами у гру.

Знайти пару.
Ім'я, фото та вид діяльності.

3.1.2.Складання сенкану.

- Ми сьогодні добре попрацювали, тож давайте підведемо підсумки нашого заняття. А зробимо шляхам складання сенкану.

Я вам покажу свій твір, але я впевнена, що ви дуже гарно впораєтеся і підберете свої слова. Якщо хтось з вас не зможе придумати свій сенкан, то може використати щось з мого.

Видатні люди
Талановиті, знамениті
Прославляють, досліджують, перемагають
Вони творять історію краю
Гордість

3.2 Прощання з класом.

- Дякую Вам за вашу роботу та активність. Мені, як завжди, було цікаво з вами працювати і я з нетерпінням буду чекати наших нових зустрічей!